

Denbaw ni matɔrɔniw ka kunnafoniw

Muso ka kalolabɔ

Muso ka kalolabɔ be damine a san 11 n'a san 16 ce. A be na ka kɔn kalo tile mugan ni segin je walima o kɔfe. A kuntaala be se tile 3 ma walima tile 4. O b'a jira k'a si sera kɔnɔta ye.

Waati dɔw la, kalolabɔ be kɔnɔdimi bila npogotigini na ani fana a tε na a nacogo la tuma bεe. Nin geleyaw de be npogotigini kan kosebe, nka a ka c'a la o tε bana taamasijne ye.

Ni koli kɔnɔdimi be npogotigini na:

A man kan k'a da n'a ye, o b'a juguya.

A ka kan k'a taama taama.

A be se ka furaw ta minnu be se ka dimi mada.

Fana, a be se ka furaw ta minnu be se ka dimi mada i n'a fɔ asipirini, *aspirine* walima fura werew i n'a fo ibiporofeni, *ibuprofène* (aw ye seben je 566 laje). O bεe kɔfe, a be se ka fini dɔ su ji kalan na k'o d'a kɔnɔ kan.

Koli waati la, npogotigini ka kan k'a yere saniya, ka sunɔgɔ ka je, ka dumuni ke ka je ani k'a ka sokɔnɔbaara keta kɔrɔw ke (i n'a fɔ a tun b'a ke cogo min kɔrɔlen). Baasi t'a la muso ka kafojɔgɔnya ke koli waati. (Nka ni sidabana be kafojɔgɔnw dɔ la kelen na, bana yelemani ka teli.)

Koli/kalolabɔ geleyaw taamasijnew

- Koli nawaati yelemayelemani te kojugu ye muso dɔw fe; dɔw bolo, a be se ka ke bana basigilen ye, fanga dɔgɔya, jolidεsε, balokodesε, sɔgɔsɔgɔnijε, sidabana jugumanba walima i b'a sɔrɔ kuru sigilen don bange wolonugu kɔnɔ.
- Koli nawaati temeni be se ka ke kɔnɔmaya taamasijnew dɔ ye. Nka npogotigini ni muso minnu si temena san 40 kan, olu ka koli nawaati temeni te kojugu ye. Hami ni jatige be se ka muso ka koli temε a kan.

- Ni basi bønta cayara k'a kuntaala teme kalo kelen kan, o ye kønøtjøne taamasijø ye (seben je [424](#) laje).
- Ni koli te na kosebe, a je finnen don ani fana dimi b'a la, o be se k'a jira ko den dalen te denso kønø. O ye kojuguba de ye, o la aw ka kan ka døgøtørø dø segere teliya la.
- Ni basi be bøn kønø kan, o be se ka ke kønøtjøne ye.
- Ni koli be teme tile wøcørø kan, ni basi je be yelema, walima n'a be na ka teme sijø kelen kan kalo kønø, aw ka kan ka taa aw yere laje døgøtørøso la. (Basi dønni dønni be bøn muso døw fe koli fila ni jøgøn ce, o te baasi ye).

Koli jøli (ni muso si temena koli yeli ma)

Nin waati la, koli be jo pewu, o la muso te se ka den sørø tuguni. A ka c'a la, o be ke ka muso si to san 40 ni san 50 ni jøgøn ce. O waati kønø, koli be to ka cuncun muso kan. A be kalo caman ke o la san'a ka tige pewu.

Kun t'a la muso ka kafønjøgønya dabila koli jøli kønø walima koli jølen køfe. Nka muso be se ka kønø ta hali o waati la. N'a t'a fe ka den were sørø tuguni koli jølen køfe, a ka kan ka teme ni bange køløsi feerew ye fo kalo 12.

Ni koli jøli daminenø, a be ke muso hakili la ko a kønøma don. Kalo 3 walima kalo 4 koli jølen køfe, ni muso ye basi ye, a be ke a je na ko kønøtjøne don. Muso san 40 walima san 50 mana basi ye tuguni kalo damadø koli jølen køfe, aw b'a jeftø a ye k'o te basi were ye, nka a ka koli de bena jo pewu.

Koli jøli sen fe, musow be tøcrø caman sørø i n'a fo nisøngoya, fari kalaya, farifanbeedimi, ani dusutjø. Nin bee køfe, koli be jo pewu, musow be lafiya sørø.

Basibøn walima kønødimi gelen be muso minnu mine koli jøli sen fe, walima koli jølen køfe ni basi be bøn tuguni, u ka kan ka taa døgøtørøso la k'u yere laje ni kuru sigilen t'u kønø.

Koli jølen køfe, muso kolo fanga be døgøya ani fana a kari be diya. Walasa kolo ka fanga sørø, muso ka kan ka kolo sinsin dumuniw dun (*calcium*, seben je [197](#) laje). Komi a tena den were sørø tuguni, o b'a to a be se k'a janto a modenw na, ka baara werew ke a ka sigida kønø. A døw yere be se ka ke tinminemuso ye walima kønøya baarakelaw ye u ka dijølatigø tø kønø.

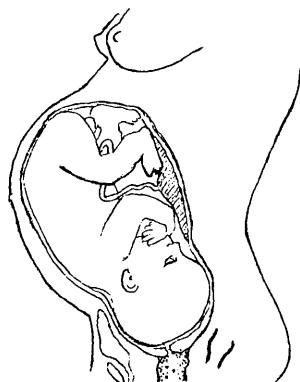

Kɔnɔmaya

Kɔnɔmaya taamasijew

Taamasijew minnu file, olu si te baasi ye.

- Koli nabaliya (tuma dɔw la, o y'a taamasijew fɔlɔ ye).
- Dusukunjugun sɔgɔmada fe (kɔnɔmaya kalo filanan ni kalo sabanan kɔnɔ).
- Suguneké bɛ caya.
- Kɔnɔbara bɛ bonya.
- Sinw bɛ bonya,
- Njeda bɛ kurukuru, barakɔrɔla ni sin nukunw bɛ fin.
- Nin taamasijew bɛe kɔfɛ, kalo duurunan n'a nɔkan taw la, i bɛ se ka bɔ den lamagali damine kɔnɔbara la.

Den dacogo juman
ba kɔnɔbara la kalo
kɔnɔtɔnnan na

Walasa ka kunnafoni were sɔrɔ kɔnɔmaya ni jiginni kan, (aw ye gafe kalan min bɛ tinminemusow tɔgɔ la n'a bɛ wele *Guide des Sages-Femmes* min sebenna Hesperian fe tubabukan na).

Keneya sɔrcɔcogo kɔnɔmaya waati

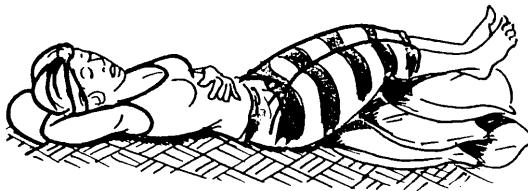
- A ka fisə kosebə muso ka **dumuni nafama** caman dun walasa ka fanga sɔrɔ, kerenerennya la fanga te muso minnu na. Farikolo mako bɛ dumuni nafamaw la i n'a fɔ farikolo joli dumuniw, witaminiw ani kɔkɔman dumuniw (sigida 11 laje). Musokɔnɔma bɛ se ka dumuni suguya bɛe dun.
- Aw bɛ **kɔkɔ wasa** k'aw ka dumuniw na walasa den ka keneya sɔrɔ. Nka, walasa ka sen funu ni tɔɔrɔ werew bali, aw kana kɔkɔ dun ka caya.
- Aw b'aw hakili to aw **farikolo n'aw da kɔnɔna saniyalı la waati bɛe**. Aw bɛ to k'aw ko, aw b'aw da ko don o don.
- Kɔnɔmaya dɔgɔkun wɔɔrɔ labanw na, **aw bɛ kafɔrɔgɔnya na nemeneme, ka fanga la baara ni taama janw dabila**.
- Ni musokɔnɔma bɛ sigida la sumayabana ka ca yɔrɔ min na, a ka kan ka kulorokini ta walima sumaya fura dɔw werew ta kabini kɔnɔ damine (seben je 542 n'a kun laje).
- Musokɔnɔma ka kan **k'a yere kolɔsi furaw tali la** kosebə, Ka d'a kan fura dɔw bɛ se ka den bana k'a to kɔnɔbara la. O kosɔn, a man kan ka furasi ta ni dɔgɔtɔrɔ ka yamaruya te. (Ni dɔgɔtɔrɔ bɛ fura seben muso kun, n'a kɔnɔma don, a ka kan k'a ka kɔnɔmaya nefɔ. Nka tuma dɔw la muso kɔnɔma yere yeelen bɛ dɔn). Muso kɔnɔma bɛ se ka dimisuma furaw ani nsɔnkunan ta, nka a k'a dan hakela. A ka ji a ka witaminiw ni joli segin furaw ta (seben je 591 laje). Muso ka kan ka sidabana jolisegesegé kɛ; barisa fura minnu bɛ sidabanakise kɛlɛ, olu bɛ se ka den kisi bana in ma k'a to ba kɔnɔbara la (seben je 600 laje).

- Muso kōnōma ka kan k'a yōrō janya denmisēn jōnintōw ni kenkenkōkōyōtōw la (seben je [463](#) laje).
- A kana sigareti ni dōlō min. U man ji a ma, wa u be tōrō lase den fana ma.
- A ka sogo tobi kopuman dun.
- A k'a lafiñe kosebe, nka a ka to k'a fari bōjōgōn na.
- A k'a yōrō janya bagamafenw na i n'a fō fēnñēnamanifagalawani binfagalawani. Olu be se ka bana lase den ma. A kana dumuni ke nin bagamafen ninnu keminēn kōrō kōnō fiyewu. Hali a kan'a to u kasa walima u fōrōgō ka don a nu na.

Kōnōmaya tōcrōmisenniw

- Dusukunjugun ni fōcōn:** Olu ka ca sōgōmada fe kōnōmaya kalo 3 fōlōw kōnō. Ni muso kōnōma wulila sōgōma, a ka kan ka fēnmisenni giriman dō i n'a fō bisikiri kōkōma dōw dun. A kana dumuni giriman dun k'a fa. Dumuni dōcōni dōcōni dunnī sijē caman kafisa ni sijē kelen dumunibake ye. Nanaye wulilen fana be se ka fōcōn ni dusukunjugun bali. A k' a yere kōlōsi tuluma fēnw na.
  - Nsōnkunan:** Muso kōnōma man kan ka dumuniba ke k'a fa yōrōninkelen. Nōnōmin ka ji a ma kosebe. Bikaribonati ye nsōnkunan fura ye (seben je [569](#) laje). Bōnbōn muganni fana ka ji a ma. N'a bēna sunōgō, a ka kunkōrōdonnan walima fini dō don a kun kōrō.
  - Senfunu:** Muso kōnōma ka kan ka to k'a lafiñe tile kōnō. N'a b'a da, a k'a senw da fen dō kan k'u kōrōta walima a k'a d'a numa kere kan (seben je [285](#) laje). Kaba dasi wulilen ka ji a ma (seben je [50](#) laje). N'a senw fununen don kosebe, a ka kan ka taa dōgōtōrōsō la. O be sōrō den girinya fe kōnōmaya kalo laban kōnō. Jolidōgōya ni dumuni nafama dunbaliya ani kōkō caman dun be geleyaba lase muso kōnōma ma. O la, a ka kan ka dumuni nafama caman dun.
  - Kōja:** A ka ca kōnōmaya waati la. Muso kōnōma ka to k'a fari bōjōgōn na, ani fana n'a b'a sigi walima n'a be wuli k'a jō, a k'a kōtilen, o be dō bō dimi na (seben je [282](#) laje).
  - Jolidēsē ani balodēsē:** Dugu misenniw kōnō, tuma dōw, jolidēsē be musow mine. O jolidēsē be juguya n'u lajōra. Walasa den ka kēneya sōrō, muso kōnōma ka kan ka dumuni dun witamini ni joliseginfura ka ca minnu na i n'a fō shō, tiga, shesogo, nōnō, foromazi, shefan, sogo, jēgē, ani nabulu kēnew.
- Ni jolidōgōya ni balodēsē taamasijēw be musokōnōma min na, o ka kan ka sogo, shesogo, ni shefan caman dun. A ka kan ka jolisegin furakise 1 walima 2 ta sijē 3 tile kōnō kalo kelen ka se kalo 3 ma. A ka kan ka joli segin furakise fana ta (seben je [591](#) laje), kerenkerennenya na ni dumuni nafama sōrōli ka gelen a ma. O la a joli be caya n'o be ke sababu ye a ka se ka basibōn kun jiginni kōfē. Aw y'aw jija asidi foliki ni witamini C ka sōrō joliseginfura la. (Witamini C be jolisegin fura dēmē ka baara ke farikolo la ka je).

- 6. Jolisirafunu:** A bε ke ka caya kɔ̄nmaya waati la k'a sababu ke den girinya bε joli siraw degun minnu bε bɔ̄ sen na. Ni jolisirafunu bε muso kɔ̄nɔma min na, o ka kan k'a da k'a senw yele fen dɔ̄ kan, i n'a fɔ̄ a b'a ke cogo min n'a senw fununen don. N'a jolisiraw bε funu ani n'u b'a dimi kojugu a b'a senkala siri ni finimugu ye walima ni bandi ye. Ni su kora, a b'a foni.

- 7. Kɔ̄ko:** O ye banakɔ̄taayɔ̄rɔ̄ jolisira funu ye. Musokɔ̄nɔma ka kɔ̄bɔ̄ bε sɔ̄rɔ̄ den girinya fe. Walasa ka dɔ̄ bɔ̄ dimi na, a ka kan k'a biri kunberew da duguma ni k'a kɔ̄fela kɔ̄rɔ̄ta i n'a fɔ̄ a bε nin ja in na cogo min. Walima a bε se k'a sigi fana ji wɔ̄lɔ̄kɔ̄len na (seben je [284](#) laje). Kɔ̄nɔja ka kan ka kele barisa ale de bε kɔ̄bɔ̄ juguya.
- 8. Kɔ̄nɔja:** Aw ka to ka ji caman min, ka farikolopənaje ke, ka jiridenw ni dumunifen fumaw dun i n'a fɔ̄ bananku, woso, shɔ̄ni, walima sumanbu. Aw k'aw yere kɔ̄lɔ̄si kɔ̄nɔmagayafura farinmanw na.

Kɔ̄nmaya gεlεnyεba taamasijew

- 1. Basibɔ̄n.** Ni basi bε to ka bɔ̄n muso kɔ̄nɔma fe, hali n'a man ca, o tε taamasijε juman ye. Lala, a bε se ka ke kɔ̄nɔtijε ye walima a bε se ka ke den dalen te denso kɔ̄nɔ. (Aw ye seben je [424](#) laje). A ka kan k'a da yɔ̄rɔ̄kelen ka mɔ̄gɔ̄ ci ka taa dɔ̄gɔ̄tɔ̄rɔ̄ wele. (Aw ye seben je [424](#) laje kɔ̄nɔtijε kan).

Kɔ̄nɔbara temenen kɔ̄ kalo wɔ̄ɔrɔ̄ kan, ni basi bε bɔ̄n, o b'a jira ko den nasira datugulen don tonso fe. N'a ma ke ni dɔ̄gɔ̄tɔ̄rɔ̄ jenemaw ka deme ye, basibɔ̄n bε se ka ke muso sata ye. N'a bε o cogo la, aw kana foyi were ke muso la, aw y'aw teliya ka taa n'a ye dɔ̄gɔ̄tɔ̄rɔ̄sø la joona joona.

- 2. Jolidεsε jugumanba.** Muso bε segen a yere ma. A jεw dugumana bε je. Ni a ma furake, a bε se ka sa jiginni sen fe walima jiginni kɔ̄fe (aw ye seben je [209](#) laje jolidεsε taamasijew kan). O la, dumuni nafamaw dɔ̄rɔ̄n dunnit'a jε, a ka kan ka taa a yere laje ani ka jolisegin furakise ta (Aw ye seben je [592](#) laje). Ni joli dɔ̄ ka kan ka jini ka k'a la, waajibi don a ka taa jigin dɔ̄gɔ̄tɔ̄rɔ̄sø la.
- 3. Ni muso kɔ̄nɔma ka tansiyɔ̄n yelela k'a dama teme ka se 140/90 ma,** a senw, ni a tegew ani a jεda bε tɔ̄ntɔ̄n; a kungolo b'a dimi, a bε jenamini, kɔ̄ko sogo nɔ̄nabila (*protéine*) bε caya a sugune na. Nin taamasijε damadɔ̄w b'a jira ko tansiyɔ̄n jugumanba b'a la min bε se ka laban jalibana ma walima saya.

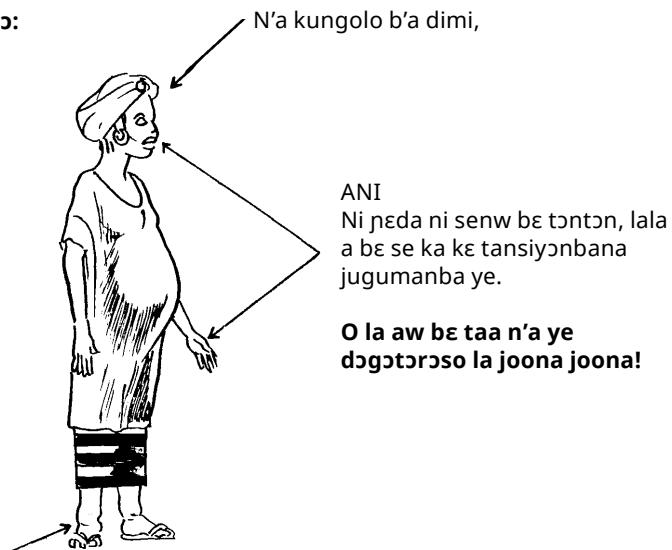
Ni muso ka tansiyon yelela kojugu, aw b'a fo a ye a k'a da k'a lafijé kosebe. Aw ye a dème a ka dumuni nafamaw sōrō ka dun. (Aw ye seben je [188](#) laje). A kana kōkōma fēnw dun. Tile damadō kōfe, aw bē a tansiyon ta tuguni. Ni aw tē se ka tansiyon ta ani fana n'aw tē se ka kōkō hake segesegē sugune na, aw b'aw janto nin taamasijé ninnu na:

- Jēda tōntōn walima muso fari fan bee fununi sōgōmada fe a wuli waati la;
- Kungolodimi;
- Jēnamini;
- Dibi donni je kōrō;
- Kōnōdimi gelēn.

Ni a ka tansiyon bē yele ka t'a fe fo ka se 160/110 walima ka teme o kan, walima ni nin taamasijé ninnu dō b'a la, aw ye taa n'a ye dōgōtōrōso la joona janko n'aw y'a ye k'a bēna serin ka bin. (Aw ye seben je [287](#) laje).

Kōnōmaya kalo 3 labanw kōnō:

Ni senw dōrōn de tōntōnnen don, a bē se ka kē o tē kojugu ye. Nka a kera cogo o cogo, a ka kan ka taa a segesegē ni bana wēre t'a sen kōrō.

Sidabana ni kōnōmaya

Ni sidabana bē musokōnōma na, a bē se ka yelema den na k'a to kōnōbara la walima jiginni sen fe. Fura dōw bē se ka den tanga sidabana sōrōli ma. Aw bē kunnafoni jini dōgōtōrōw fe sidabana dōnniya bē minnu na. (Walasa ka kunnafoni wērew sōrō, aw ye seben je [509](#) laje.)

Kōnōmaya lajeliw (peseli)

Dōgōtōrōso caman ni caman bē dusu don musokōnōmaw la u ka taa peseli ke tuma bēe ani ka kuma u jōrōnakow kan kēneya hukumu kōnō (sani jiginni cē). Muso kōnōma minnu bē taa peseli la, olu bē fēn caman kalan dōgōtōrōsow la minnu b'u tanga kōnōmaya geleyaw ma ani ka den kēnemanw bange.

Tinminemuso be se ka dème min ke musokɔnɔmaw ye, o de ye ka peseli timinandiya don u la walima ka to ka t'u laje u ka so. A ka fisa ka t'u laje:

- sijne kelen kalo o kalo kɔnɔbara kalo wɔɔrɔ fɔlɔ kɔnɔ,
- ani sijne 2 kalo wolonfilanan ni seginan kɔnɔ
- ani sijne kelen dɔgɔkun o dɔgɔkun kalo laban na.

Ni geleya b'o la i n'a fɔ ni yɔrɔw ka jan jɔgɔn na, aw be se ka t'u laje:

- kɔnɔ kalo sabanan;
- kɔnɔ kalo wɔɔrɔnan;
- kɔnɔ kalo 8 ni tila ani ni jiginni tuma sera.

Nin ye fen nafamaw ye minnu be ke peseli senfe:

1. Jɔgɔn kunnafoni

Aw ye musokɔnɔma jininka a ka geleyaw n'a haminankow la. Aw y'a jini k'a ka kɔnɔmaya temenen geleyaw dɔn: laban kera cogodi, a ye geleya minnu sɔrɔ a ka kɔnɔmaya n'a ka jiginni waati. Aw ye ladilikanw d'a ma minnu b'a dème walasa a ka den keneman bange:

- Dumuni nafama dunni. Aw y'a bilasira a ka dumuni nafamaw dun (aw ye sigida 11 laje).
- Saniya matarafali (sigida 12 laje).
- Fura tali n'a fitini tali tabaliya nafa (sèben je [102](#) laje).
- Sigareti ni dɔlɔ minbaliya ani dɔrɔgu tabaliya nafa (sèben je [249](#) ni 252 laje).
- A ka to k'a fari bɔŋɔgɔn na, k'a lafiñe nka a kana fangalabaara baaraw ke i n'a fɔ ka doni giriman ta.
- Tetanɔsi boloci: Walasa ka den kisi nin bana in ma, muso min kɔnɔrɛ fɔlɔ don, o ka kan ka tetanɔsi boloci ke kɔnɔbara kalo wɔɔrɔnan na, wolonfilanan ani seginnan na. Min delila ka tetanɔsi boloci ke ka teme, o b'a ke a kɔnɔbara kalo wolonfilanan dɔrɔn na.
- Aw y'aw yere tanga sumayabana ma, barisa a be se ka ke kɔnɔtijɛ sababu ye walima denba yere ka saya sababu. (Aw ye sèben je [300](#) laje.)

2. Balocogo:

Denba yecogo la, a balocogo ka ji wa? Jolidese b'a la wa?

Ni jolidese b'a la, aw be balocogo juman nefɔ a ye. (Aw ye sèben je [188](#) laje). N'a se b'aw ye, aw be se ka joliseginfuraw d'a ma. Aw be ladilikanw d'a ma minnu b'a dème k'a yere tanga sɔgɔmada fe banamisenniw ni nsɔnkunan ma.

A ka peseli o peseli, aw b'a girinya hake jatemine k'o sèben k'a bila. Kɔnɔbara kalo kɔnɔntɔn na, kilogaramu segin fo kilogaramu tan n'a kunkanfen ka kan ka far'a girinya kan. Ni fen te far'a girinya kan, o te taamasijɛ juman ye. N'a girinya balala ka yele, kɔnɔ kalo labanw na, o ye tansiyɔn jugumanba taamasijɛ ye.

Ni peselikemine t'aw bolo, aw y'a laje k'a dōn jenayeli la ni dō bēka fara muso girinya kan walima aw ka peseli kēcogo werēneñini aw yere ye, i n'a fō birikiw walima fen werew aw be minnu girinya hake dōn.

3. Geleya misenniw

Aw be muso kōnōma jininka n'a be deli ka geleya misenniw sōrō a ka kōnōmaya waatiw la. Aw b'a jefō a ye fana ko nin geleya misen ninnu te baasi ye, o kō, aw be seben je [385](#) kōnō ladilikanw d'a ma.

4. Kōnōmaya geleyabaw taamasijew

Aw be geleya bēe jenini kelen-kelen minnu kofōlen don seben je [386](#) na. Aw b'a farikolo lahelayaw (joli bolicogo farikolo la) jatemine a ka peseliw senfe. O ben'aw deme k'a dōn fen min ka ji a ma n'a kera ko a bena geleya dōw sōrō kōfē (i n'a fō musokōnōma wālīma basibōn jugumanba). Ni tansiyontalan b'aw bolo (aw ye seben je [77](#) laje), aw b'a ka tansiyon ta ka tila k'a pese. Kerenkerennenya la, aw b'aw sinsin nin geleyaba ninnu taamasijew de kan:

- Tansiyon yeleli ka se 140/90 ma walima ka teme o kan;
- Sogo nōnabila (*protéine*) hake sugune na;
- Dō ka bala ka fara musokōnōma girinya kan;
- Tegew ni jeda tōntōnni;
- Kungolodimi;
- Jñenemini ni dibi donni je kōrō;
- Kōndimi gelen.

}

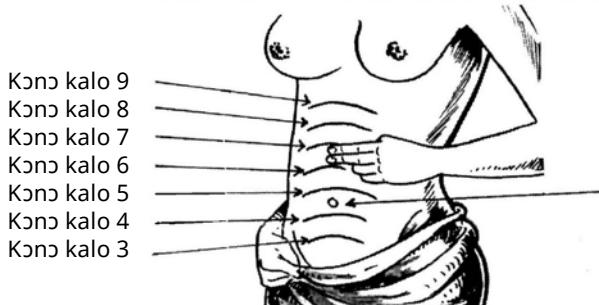
Tansiyon
jugumanba
taamasijew
kōnōmaya waati
(Aw ye seben je
[386](#) laje)

Sugune kōkō sogo nōnabila (*protéine*) n'a sukaro jatemine kalaniw walima feere werew be tinminemuso dōw bolo. Kōkō damateme ye tansiyon taamasijew ye. Sukaro caya kojugu be jabeti kofō. (Aw ye seben je 213 laje).

Ni nin taamasijew ninnu kelen o kelen yera musokōnōma na, aw be taa n'a ye dōgōtōrōso la joona. Ani fana, aw be se ka farati kerenkerennenw taamasijew jatemine (seben je [395](#)). Ni nin taamasijew dō yera muso la, a ka ji a ka taa jigin dōgōtōrōso la walasa a kana tōrō sōrō.

5. Den mocogo n'a dacogo kɔ̄nɔ na

Muso ka peseli o peseli, aw bē kɔ̄nɔbara dogidogi, walima aw b'a k̄ecogo jira'a yere la.

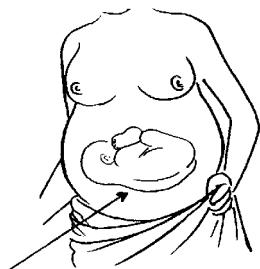
Kɔ̄nɔbara bonya:

Kɔ̄nɔbara bē bonya ni bolokɔ̄nidēn fila dayɔ̄rɔ hake ye kalo o kalo.

Ni kɔ̄nɔ ye kalo 4 ni tila sɔ̄rɔ a bonya bē se barakun ma.

Kalo o kalo, aw bē kɔ̄nɔbara bonya jatemine n'a be bara sanfe walima a duguma ni bolokɔ̄nidēn hake min ye. Ni kɔ̄nɔbara ka bon k'a damateme walima n'a bonyali teliyala, a bē se ka ke filanikɔ̄nɔ ye walima ji ka c'a kan kojugu. N'a sɔ̄rɔla ji b'a kan kojugu, a be geleya aw bolo ka den cogoya dɔ̄n. Ji damateme farati ka bon barisa a be se ka ke basibɔ̄n sababu ye jiginni waati la. Ani fana a be se k'a jira ko fijne bē den dacogo la.

Aw b'a jini ka den dacogo dɔ̄n denso kɔ̄nɔ. N'aw y'a sɔ̄rɔ den dalen don a kere kan, muso ka kan ka taa dɔ̄gɔtɔrɔsɔ la k'a yere laje sani tin ka wuli, ka d'a kan, a bē se k'a ke opereli ye. Walasa ka den dacogo dɔ̄n, jiginni mana surunya, aw be nin taamasije ninnu jatemine.

6. Den dusukun tantan kan k'a to ba kɔ̄nɔbara la

Kɔ̄nɔ kalo 5 kɔ̄fɛ, aw bē den dusukun tantan kan jatemine ani den yere lamagali. Aw bē se k'aw tulo da ba kɔ̄nɔ na, nka lala, a bē se ka geleya k'a mankan men o cogo la. Ni den dusukun mankan lamennan b'aw bolo, a lamenni ka nɔ̄gɔ o la kosebe (stéthoscope obstétrical); walima (aw bē se ka dɔ̄ dilan aw yere ye bɔ̄gɔ walima yiri gelenman na), o b'aw deme. A kelendon i ko jishyɔ̄lɔlan (antonowari). Aw y'a k̄ecogo laje ja in na.

Walasa aw kana den dusukun mankan ni ba ta pagami, a ka fisā aw ka ba fana dusukun tantan kan ta nka n'aw y'a jatemine ko dusukun tantanni ka teli kosebe, o ye den ta ye.

lankolon

Dusukun
mankan
lamennan

lankolon

N'aw ye den dusukun tantan kan mən ba
bara kɔrɔ kalo laban kɔnɔ, o b'a jira ko den
kun jiginnen don, o la a ka c'a la den bε na a
kun kan.

Ni den dusukun tantan kan bε mən kosebε
ba bara ni san cε, o b'a jira ko den kungolo
bε sanfε. O la, den bε na a sen kan.

Ni mɔnturu b'aw bolo, aw be den dusukun tantan kan jate. Ka bɔ tantan ko
keme ni mugan na ka se keme ni biwɔɔrɔ ma miniti kelen kɔnɔ, o ka ji. Nka, n'a
te sijε keme ni mugan bɔ miniti kelen kɔnɔ, o b'a jira ko fijε be yɔrɔ dɔ la. (Lala,
aw filila jate la walima aw ye ba de ta ta.) Aw be ba dusukun tantanni jatemeine
fɔlɔ. N'aw ma deli a baara la, a ka gelen ka den dusukun tantan kan men.

7. Aw bε muso kɔnɔma bilasira ka kɔn tin nε

Ni jiginni waati surunya, aw be to ka taa musokɔnɔma lajε. Ni den were b'a
bolo, aw b'a jininka a ka tin temenew kuntaala la ani n'a y'a sɔrɔ a ye geleya
dɔw sɔrɔ olu senfe. Aw b'a fo a ye a ka to ka lere kelen ke k'a da k'a lafiye
dumuni kɔfε. Aw be jefɔli k'a ye jiginni bε se ka nɔgɔy'a ma cogo min (Aw ye
səben nε nataw lajε). Aw be se ka ɻuna kecogo juman jejira'a la walasa tin waati
la, a k'a ke o kecogo la.

Aw be ɻunanw ni jɔgɔn cε səgenlafijnebɔ nafa jefɔ a ye.

N'aw yere b'a dɔn ko tin bəna geleya, aw be tintɔ (muso kɔnɔma) bila ka taa
dɔgɔtɔrɔso dɔ la.

Muso kɔnɔma bε se k'a jigin tuma dɔn cogodi?

A bε kolilaban damine don ta, ka kalo 3 b'o la ka sɔrɔ ka tile 7 fara o kan.

Misali la, ni muso y'a ka koli laban ye mε kalo tile tan,
a bε mε kalo tile tan ta ka kalo 3 b'o la. O bε bən feburuye kalo tile tan ma,
a bε tile 7 far'o kan o bε bən feburuye kalo tile tan ni 7 ma.

O la den bε se ka bange ka bən feburuye kalo tile tan ni 7 waatiw ma.

8. Aw ye kunnafoniw səben k'u mara:

Walasa k'aw ka kalow kunnafoniw sanga jɔgɔn ma, ani ka kɔnɔbara bonyani
jatemeine a nafa ka bon aw ka kunnafoni misenniw səben ka bila. N'aw ye səben
nε yelema aw be kunnafoni sebencogo misali sɔrɔ yen. Nka aw be se ka misali
in yelema ka ke aw ka faamuyali cogo ye. A bennen don aw k'a səben papiye
ferelen na. Denba bε se k'a ta mara, o la peseli o peseli a be taa n'a ye a fe
dɔgɔtɔrɔso la.

Peseli ke seben

Tɔgɔ:	Koli laban ye don:	Si:	Den hake:	Jiginni laban don:
Tɔgɔ:		Gɛleya minnu sɔrɔla jiginni tɔw senfɔ:	Denw si hake: Jiginni be se ka bən waati minnu ma:	
Kalo	Peseli don	Ko minnu bə to ka ke	Kenyə lahalaw ani tɔɔrɔ misenniw	Jolidese juguya hake
1				Funu (fari fan jumene? ani dimi hake?)
2		Segen, dusunukun ani sɔgnada fe bana misenniw		Dusukun tantanni
3				
4		den dalem ba bara kɔɔrɔ		
5		den dusukun tantanni		
6				
7	Dɔgkun 1		senw fununi tuma dɔɔ la	
Dɔgkun 3				
8	Dɔgkun 1		kɔɔja	
Dɔgkun 3			sɔn kunnna	
9	Dɔgkun 1		jolisrafunu	
Dɔgkun 2			ninakili degun	
Dɔgkun 3			sugune ke ko caman	
Dɔgkun 4			den kun jigginn	
Bangeli				

* Segesegeli keminen be dɔgɔtɔrmusu minnu bolo, nin kunnafoniw ye olu de ta ye.

Muso ka kan ka laben minnu sabati sani jiginni ce

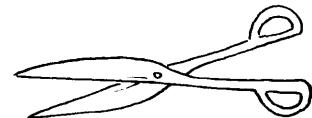
Kabini kono kalo wolonfila, nin fen ninnu ka kan ka soro musokonoma bee bolokoro:

Fini koro sanuman caman.

Lamu kura (a kana dayele sani barajuru tigeli ce).

(Nka ni lamu te yen, aw be sizo sanuman zontan dojini (Aw b'a tobi san'aw ka barajuru tige n'a ye).

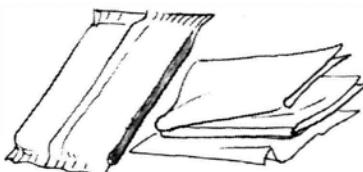
Safine min be banakise faga.

Tegue ni soni ko borsosi (tegue-ko-fu).

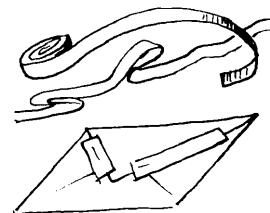
Alikoli.

Fini kolon sanuman min be ke ka den bara siri.

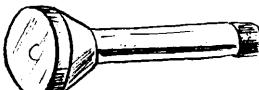

Koori mugu sanuman.

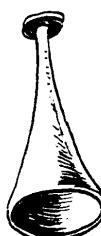

Aw be fini jalan magaman sanuman dojini min kolo ka gelon ka den bara siri n'a ye.

Tinminemuso walima tinminemuso ka minen werew

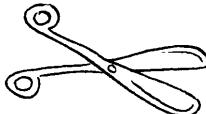
Torsi ne duman.

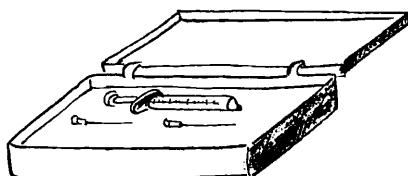
Den dusukun tantanni jatemeine minen.

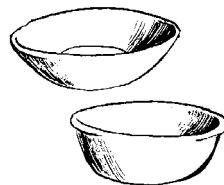
Minen min be ke ka den nuji n'a daji sama.

Aw bε sizo kun koorilen
kε ka den barajuru tige
teliya la.

Pikiribijε sanuman ani
miseliw.

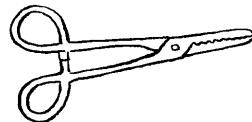
Minen fila: aw b'aw tεgε ko
kelen kɔnɔ, ka tonso lajε
filanan kɔnɔ.

Denw ka nεdimi fura.

Aw bε miseli ni gaari
sanuman kε ka jogindaw
kala.

Finiminεkεpu min bε kε ka
den barajuru mine walasa
basi kana bɔ.

Basi lajɔ pikiri caman.

Aw gan manamaw don
ka muso (musoya) lajε, ka
den bangetɔ kunben, ka
musoya yɔrɔ faralenw kala
den bangenen kɔ ani ka
tonso kunben ani ka den
lajε a bangenen kɔ (Aw bε
se gan minnu tobi walasa
ka banakisew faga, gafe
[jn 126](#)).

Sidabana fura, ba ni den ye ni
sida bε ba la walima fa ([sεbεn
jn 509](#)).

Jiginni labεnni

Jiginni ye Ala ka baara ye. Ni denba ka kene, a bε se ka jigin k'a sɔrɔ mɔgɔ m'a
dεmε. Ni geleya te jiginni na, lajiginnikela ka baara bε nɔgɔya.

Tuma dɔw la, tin dɔw ka gelen. Ba walima den bε se ka tɔɔrɔ sɔrɔ jiginni waati.
N'aw y'a ye ko jiginni bena geleya, a jininnen don aw fe, dɔgɔtɔrɔ dɔ ka muso
lajigin.

Aw y'aw hakili to nin na: Ni bana dɔ bε lajiginnikela la i n'a fɔ farigan,
sɔgɔsɔgɔ, mimi walima ni joli b'a fari fan dɔ la, a ka fisə mɔgɔ were ka muso
lajigin walasa ka denba ni den kisi nin bana ninnu ma.

Jiginni gelyea taamasijε minnu bε dɔgɔcɔrɔ weleli wajibya:

- Ni kɔnɔ dimi wulila dɔgɔkun 3 sani jiginni waati ce.
- Ni basi bε ka bɔn tintɔ fe sani jiginni ce.
- Ni tansiyɔn jugumanba bε musokɔnɔma na (aw ye sèben je [386](#) lajɛ).
- Ni bana bagisilen dɔbe tintɔ la.
- Ni jolidese bε muso la walima n'a joli te simi ka je.
- N'a delila ka gelyea sɔrɔ jiginni na walima ni basi delila ka bɔn a kan.
- Ni muso kɔnɔje fɔlɔ y'a sɔrɔ a si te san 15 bɔ walima n'a si temena san 35 walima san 40 juɔgon kan.
- N'a ye kɔnɔje 5 walima kɔnɔje 6 ke ka temε.
- Kerenkerennenya la ni muso ka surun, n'a solo kolo ka dɔgɔn (sèben je [406](#)).
- Ni jabeti walima dusukunnabana dɔ b'a la.
- Ni kaliya b'a la.
- Ni filani kɔnɔ b'a la.
- Ni den dacogo man ji kɔnɔ na (i n'a fɔ nin ja in b'a jira cogo min).
- N'a farikolo ji dɔgɔyara ka kɔn tin je (ni farigan b'a la, tɔɔrɔ be se ka bonya).
- Ni muso jigtumna temena ka se dɔgɔkun fila ma kalo kɔnɔntɔn kɔfε.

Geleyaba bε sɔrɔ Jiginni minnu na, olu de file:

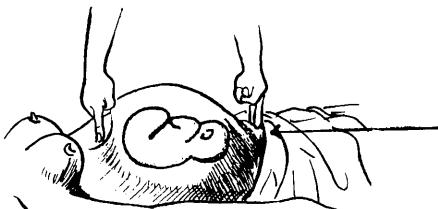
Jiginni fɔlɔ

Kɔnɔje fɔlɔwlabanw bange caman kɔfε

Ka a laje ni den dacogo ka ni

Walasa ka da a la ko den kun jigincogo ka ni, aw b̄e a kunkolo dogidogi nin cogo la:

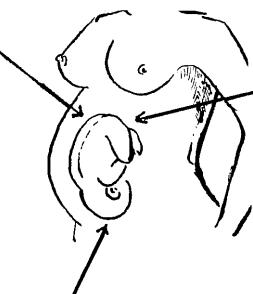

1. Aw b̄e ba bila a ka ninakili ni fanga ye.

Aw b̄e aw bolok̄ni den fila don solo kolo k̄r̄o.

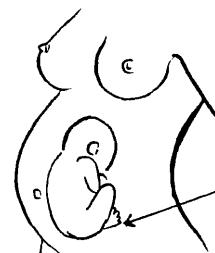
Aw ye k̄on̄bara sanfela dogidogi ni bolo kelen ye.

Den bobara
be ȳor̄ min
na, o ȳor̄ de
ka bon.

Kungolo ka gelen ani
a koolilen don.

Ni aw ye a ye
ko sanfela ka
bon, o k̄r̄o
ye ko den
bobara be
yen de.

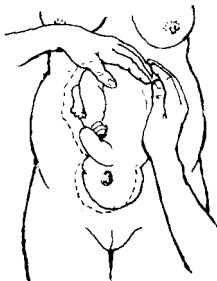

Ni aw ye
a ye ko
dugumana
ka bon, o
k̄r̄o ye ko
den bobara
be yen de.

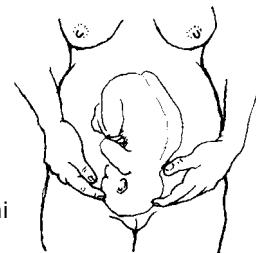
2. Aw b̄e a digi dɔɔni dɔɔni ni kinibolo ye ka taa kere kelen fe. O k̄o aw b̄e a digi dɔɔni dɔɔni tuguni ni numanbolo ye ka taa kere do in fe walasa ka den dacogo je.

Ni aw ye den bobara
digi dɔɔni ka
taa kere kelen fe,
a fari b̄ee b̄e b̄a a
nɔnabila.

Nka ni aw ye a
kungolo digi dɔɔni
ka taa kere kelen
fe, a kan b̄e kuru,
dugumana t̄ena b̄a
a nɔ na.

Ni den be k̄on̄bara
sanfela la, aw b̄e se k̄a
kungolo digi dɔɔni. Nka,
ni a kungolo ye b̄oli
damine, aw man kan ka
maga a la tugun.
Tuma dɔw la, muso
k̄on̄je f̄ɔ̄la, den b̄a jini
ka b̄oli damine d̄eḡokun
fila sani tin waati ka se.
T̄ow la, den te nali damine ni
tin ma wuli.

Ni den kun sinnen don duguma, a ka c'a la jiginni be ke nɔgɔya la.

Ni den kungolo sinnen don sanfe, jiginni be sɔn ka geleya (den be na a sen kan). O la a ka fisa muso ka taa jigin d̄eḡot̄roso la walima a ȳor̄ kana janya k̄eneyaso la.

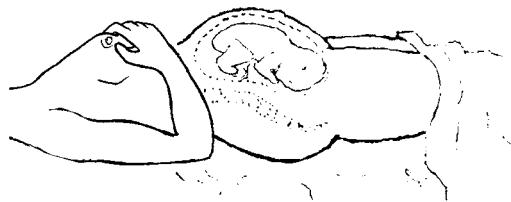
Ni den b̄a kere kan, muso ka kan ka taa jigin d̄eḡot̄roso la cogo bee la, n'o te kasaara be se ka ba ni den fila bee sɔr̄o (seben je [406](#)).

Taamasijne minnu b'a jira ko jiginni waati surunyara:

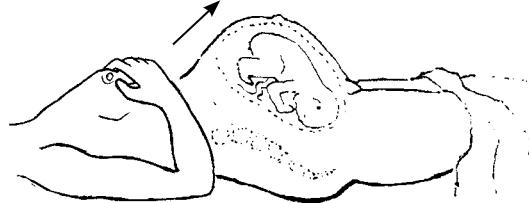
- Tile dama ka kɔn jiginni ne, den be jigin kɔnɔbara duguma; ba be se ka ninakili ka ne, nka a ka negeñek be caya barisa den dalen don negeñebara kan. (Nin taamasijnew be se ka ye tile 15 nɔgon walima dɔgɔkun 4 muso kɔnɔjɛ fɔlɔ la ka kɔn jiginni ne).
- Dɔoni ka kɔn tin ne, ji salasala dɔ be bɔ muso la, tuma dɔw la o ne be i n'a fɔ joli. Walima ji salasala dɔ be bɔ tile 2 walima tile 3 sani tin ka wuli, o te baasi ye. Tindimi be se ka damine tile caman ka kɔn jiginni ne. Fɔlɔ, waati jan be don dimiw ni nɔgon ce. Kɔnɔdimi mana juguya, tin be damine.
- Muso dɔw ka kɔnɔdimi be damine dɔgɔkun dama dɔ sani tin wulili ce, o te baasi ye.
- Waati kelen-kelenw na, a be ke mɔgɔw hakili la ko tin wulila, ka d'a kan kɔnɔdimi kuntaala be janya ka kɔn jiginni waati ne; k'a sɔrɔ tin yere te. Ka kɔnɔ ko ni ji wɔlɔkɔlen ye, o be se ka kɔnɔdimi nɔgɔya ni tin yere te, nka ni tin yere don, o be jiginni teliya. Hali ni tin yere te, dimi be wolonugu magaya k'a bila tin ne.

Tin dimi be bɔ wolonugu ka samasamani de la.

Ni dimi madara, o kɔrɔ ye ko wolonugu te k'a lamaga i n'a fɔ a
be ja la cogo min na.

Dimi waati, wolonugu be kɔrɔta, i n'a fɔ a be ja la cogo min na.

Dimi b'a to wolonugu be sama ka bɔjɔgɔn na.

- Ni dimi daminen, **daga be ci**. Nka, a be se ka ke daga be ci sani dimi fɔlɔ ka damine. O ye taamasijne ye min b'a jira ko jiginni waati sera.
- Daga cilen kɔfɛ, muso ka kan k'a yere saniya kosebe, ka taama misenniw ke, o be tin teliya. Walasa k'a kisi bana misenniw ma, a ka kafɔnɔgɔnya jo fɔlɔ, a kana a sigi a koli ji la, wa a kana a laje k'a bolo don a musoya la k'a ko. Ni tin ma wuli lere 12 kɔnɔ aw ka kan ka taa dɔgɔtɔrɔso la.

Jiginni taaboloow

Jiginni ye taabolo saba ye:

- **Taabolo fɔlɔ** be damineni dimi juguman ni a kɔtigebali ye. Ni dimi dara, den kun be jigin k'a laben nali kama.
- **Taabolo filan** be damine ni den jiginni na ka se a bangeni ma.
- **Taabolo sabanan** be damine bangeni na ka t'a bila tonso bɔli la (jiginni).

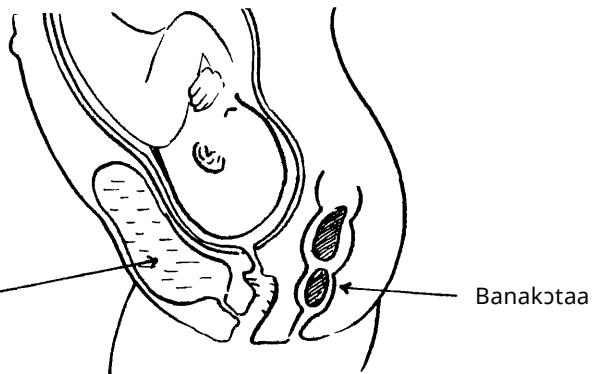
Taabolo fɔlɔ be se ka se lere 10 fo lere 20 ni kɔ ma, ni muso kɔnɔŋe fɔlɔ don. Jiginni tɔw la, a te teme lere 7 walima lere 10 kan, nka yelema be se ka don a la.

Taabolo fɔlɔ waati, ba man kan k'a tɔntɔn walasa ka jiginni teliya. Waajibi don o taabolo kuntaala be se ka janya nka ba te dimi dɔn o waati. Aw be hakilisigi kumaw fɔ, k'a jira a la ko nin be ke muso caman na. Ba man kan k'a tɔntɔn sani den ka lamagali damine. A ka kan k'a tɔntɔn ni ɻuna nana.

Ba ka kan ka banakɔtaa ni ɻegene bεe ke sani jiginni waati ce.

Ni ba ma ɻegene ni
banakɔtaa bεe kε, o bε
se ka den nali geleya.

ɻegenebara falen
ɻegene na.

Tin waati, a ka fisba ka to ka ɻegene kε. Ni a ye a sɔrɔ a menna a ma banakɔtaa kε, kɔnɔ koli be se ka jiginni teliya.

A ka kan ka Jimafen caman min. Ni tin menna sen na, a ka kan ka dumuni dɔɔni fana kε. Ni a be fɔɔnɔ, a ka kan ka kenyaji, furaji walima jiridennɔnɔ dɔɔni min ni dimi dara.

Fo ka se daga cili ma, muso ka kan ka to ka taama-taama, ani ka to k'a lafijε, ni ka taama taama tugun, sijε damadama.

Jiginni taabolo fɔlɔ in waati, tinminemuso ka kan:

- Ka muso kɔnɔbara, a sigilan (bobara), ni a woro kɔrɔlaw ko ni ji wɔlɔkɔlen ni safine ye;
- K'a dayɔrɔ laben ni fini sanuman ye, ka dayɔrɔ fini falen ni a nɔgɔra;
- Ka kundilamu kura jini walima ka barajurutige sizo tobi ka se miniti 15 ma. Aw ka kan ka sizo bila ji wulitɔla la k'a datugu a ka tobi, ni k'a bila a ka suma. (Aw kana a mine a negema yɔrɔ fε.)

Lajiginni muso **man kan ka** a digi muso tintɔ kɔnɔ kan, wa a man kan k'a jini a fe a k'a tɔntɔn nin taabolo fɔlɔ in senfe.

Ni muso sirannen don walima dimi ka bon a kan, aw b'a fɔ a ye a ka fijɛ sama ka bila dɔɔni dɔɔni ni dimi dara. O b'a deme ka dimi kun. Aw b'a jira a la ko dimi kɔtigebali de ka ji barisa o be jiginni teliya.

Jiginni taabolo filanan ye den nali ye. A be damine ni daga cili ye. A kuntaala ka surun ani a dimi ka nɔgɔn ni taabolo fɔlɔ ye. Ni dimi daminena, muso ka tɔntɔnni fanga be bonya fo a be wɔsi. Dimiw ni jɔgɔn ce, sunɔgɔsu be muso ta.

Walasa a ka se k'a tɔntɔn ka je, muso ka kan ka fijɛ sama kosebe, i n'a fɔ a bɛka banakɔtaa ke. Ni den menna a ma na daga cilen kɔfɛ, o kateli ka ke ni muso kɔnɔne fɔlɔ don, a ka kan k'a kunberew kuru i n'a fɔ a jiralen don jaw la cogomin na.

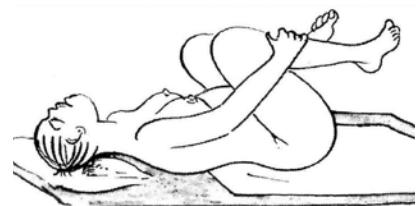
A son sorolen

A sigilen

walima a dalen

Ni musoya dayelenna, ka a ke mɔgɔ be se ka den kungolo ye, tinminemuso ka kan k'a laben ka den kunben.

O waati la, tintɔ man kan ka a lajɛ ka nguna ni faga ye, a ka a to den kun ka bɔ dɔɔni dɔɔni. O be a to musoya kana fara (aw ye gafe je [409](#) lajɛ walasa ka kunnaфонi caman sɔrɔ).

Ni geleya te jiginni na, tinminemuso man kan k'a bolo don den no fe abada barisa bolo nɔgɔ be se ka bana jugu lase denba ma jiginni kɔfɛ.

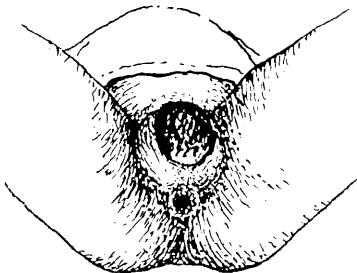
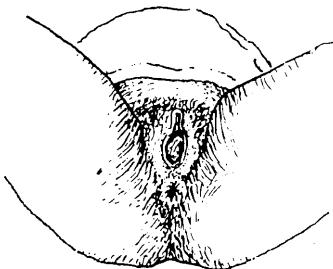
Ni den kungolo bɔra, tinminemuso ka kan k'a kunben, nka **a man kan ka a sama** cogosi la.

Ni gan b'aw bolo, aw b'o don ka tin mine, o kun ye ka ba ni denyereni ani tinminemuso tanga bana ma.

Den be na dijɛ kɔnɔ nin cogo in de la i n'a fɔ ja ninnu b'a jira cogo min:

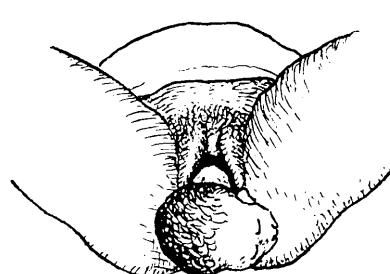
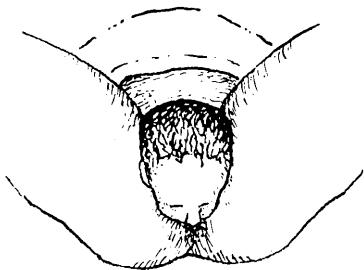
1. Nin yɔrɔ in na, muso ka kan k'a tɔntɔn kosebe.

2. Yan, muso man kan k'a tɔntɔn kosebe. A ka kan ka fijɛ sama ni fanga kosebe ka sɔrɔ k'a bila nincɔp niċċi. O b'a to a te jogin.

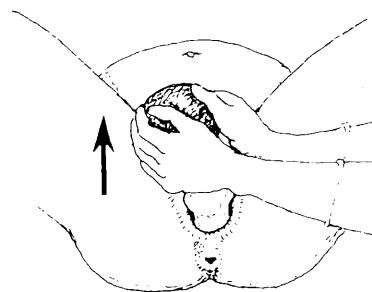
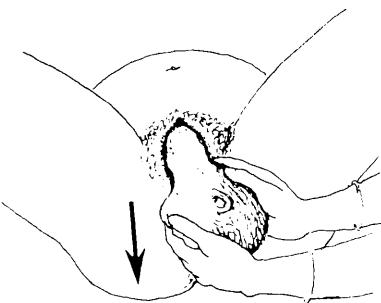

3. Tinminemuso ka kan k'a kɔlɔsi ko den jiesinnen don dugumana ma. Ni aw ye cogo ye den da n'a nu na, aw b'a saniya ka bɔ o la joona (seben je [406](#)).

4. O kɔ, fari bɛɛ bɛ lamaga walasa kamakunw bɔli ka nɔgɔya.

Ni kamakunw balanna kunkolo bɔlen kɔfɛ:

1. Tinminemuso bɛ se ka kungolo minɛ a bolo fila la k'a jiesin kopuman dugumana ma walasa kamakun kelen bɔli bɛ nɔgɔya.

2. O kɔ, a bɛ kungolo munumunu k'a jiesin sanfewalasa kamakun tɔ kelen ka se ka bɔ.

Nka ba de ka kan ka baara bɛɛ ke. Tinminemuso man kan ka den kungolo sama, walima k'a kan tɔnɔmi, o bɛ se ka fijɛ bila den na.

Jiginni taabolo sabanan bɛ damine ni den nali ye. A bɛ laban ni tonso bɔli ye. Tonso bɛ bɔ miniti 5 ni miniti 15 ni nɔgɔn ce den bangenen kɔfɛ. Sani o ce, aw ka kan ka den laben. Ni basi bɔnta ka ca (seben je [403](#)) walima ni tonso ma bɔ lere kelen kɔnɔ, aw bɛ taa ni ba ye dɔgɔtɔrɔso la.

Denyereni ladonni

Muso mana jigin dɔrɔn:

- Ni den bangera, hali sani aw ka a barajuru tige, aw be a da a ba kɔnɔbara kan. Ba kɔnɔbara be funteni lase den ma, ani fana sin kasa be don a nu na min be a bila a da muganni na.
- O bee la, ni den ma ninakili, aw be fini sanuman dɔ meleke aw bolokɔni na k'a nu n'a da kɔnɔna saniya.
- O bee kɔfɛ, ni den m'a ninakili, aw b'aw da don a da la ka ji salasala sama ka bɔ a kan kɔnɔ walasa a be ninakili sɔrɔ (seben je [133](#) laje).
- Ni den ninakilila ka je, aw b'a laada fini sanuman dɔ kan.
- Aw b'a ke cogo bee la, nene kana den mine janko ni den ma se (ni den nana ka kɔn a wolodon ma).

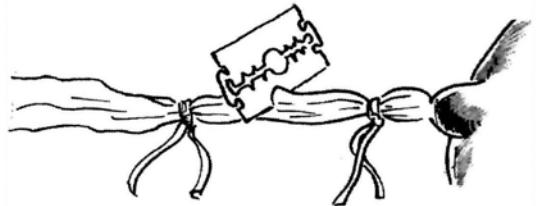

Barajuru tigecogo

Den bangeyɔrɔ la, i b'a sɔrɔ barajuru ka bon, ani fana a je ye bulama ye. Aw ka kan ka jo:

Sanga kunkuruni kɔfɛ, a be misenya ani ka jeya ka bɔ. O waati la, aw b'a siri ka je, ni finimugu jalan sanuman dɔ ye walasa joli kana se ka bɔ. O kɔ, aw be sɔrɔ k'a tige i n'a fɔ a jiralen be ja la cogo min na.

A y'a janto nin na kosebe: Den barajuru ka kan ka tige ni lamu kura kura ye.

Sani aw ka lamu dayele, aw ka kan k'aw tege ko ni safine ye. Ni lamu te aw bolokɔrɔ, aw be barajuru tige ni sizo tobilen ye. Barajuru ka kan ka tige tuma bee k'a surunya barakun na.

Barajuru tigeyɔrɔ ni barakun ce man kan ka teme santimetiri fila kan. Nin fenw keli nafa ka bon kosebe barisa a be denyereni kisi tetanosibana ma.

Barajuru furakɛcogo

Aw bɛ den barajuru saniya tuma bɛɛ, aw kana to a ka jigin. Aw b'aw tege saniya tuma bɛɛ san'aw k'a maga barajuru la.

Ni joli jara den barajuru la k'a nɔgɔ kojugu, aw b'a jɔsi dɔɔni dɔɔni ni alikɔli ye walima "bleue de methylene". Aw kana fura wɛre foyi ke den barajuru la. Bɔgɔ ni nɔgɔ man ji a ma. U bɛ se ka tetanosibana bila den na k'a faga. (Seben ne [144](#) n'a kun laje.)

A puman ye ka barajuru bila fiŋe na, o bɛ barajuru binni teliya. Den ka finiw falenfalenni tuma caman, o ka fisɑ ni bandi sirili ye a la; barisa bandi sirili bɛ se ka ke sababu ye ka ne don joli la. O la, barajuru ka kan ka kɔlɔsi walasa nɔgɔ ni gɔngɔn kana d'a la. Aw bɛ den kɔlɔsi a tabagaw ka fini nɔgɔlenw na. Barajuru mana nɔgɔ, a ka kan k'a jɔsi ni ji kalan ye ani alikɔli siŋe kelen tile kɔnɔ.

N'aw bɛ kusi don den na, aw kan'a to a ka se barajuru ma. Ni barajuru walima a keredaw bilen don, a bɛ ne bɔ walima a kasa bɛ bɔ, seben ne [413](#) laje.

Den barajuru be bin a bangeni tile 5 ka taa tile 7 la. Ni barajuru binna, joli walima ji salasala dɔɔni bɛ se ka bɔ a la, o te baasi ye. Nka ni basi ni ne bɛ bɔ kosebe, aw bɛ taa n'a ye dɔgɔtɔrɔso la.

Denyɛrɛni kocogo

Aw bɛ basi ni nɔgɔw ko ka bɔ den fari la ni fu magaman ye. O kɔ, aw b'a jɔsi jankɔ ni nene bɛ. Aw bɛ fini giriman don a la walasa nene kan'a minɛ. (Aw b'aw janto a la, ka d'a kan nene digi ka di denyɛrɛni na).

Den man kan ka bila ji la sani a bara ka kɛneya (ka ta tile 5 fo ka se tile 8 ma). Tile segin kɔfɛ, den ka kan ka ko ni ji wɔlɔkɔlen ni safine ye min man farin den fari ma.

Sinji dicogo denyɛrɛni ma

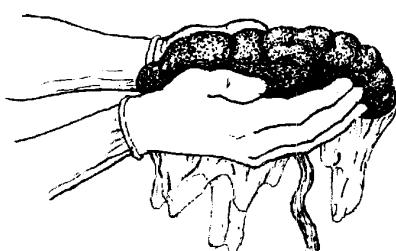
Ni barajuru tigera dɔrɔn, sinji ka kan ka di den ma; o bɛ tonso bɔli teliya, ka basibɔn bali.

Tonso bɔli

Tonso bɛ bɔ miniti 5 den nalen kɔfɛ, nka waati dɔw la lere caman bɛ tɛmɛ k'a sɔrɔ a ma na. Aw ye ja laje jukɔrɔ.

Tonso lajeli:

Ni tonso bɔra, aw b'a ta k'a laje ni a dafalen don. Ni farada b'a la, walima ni dɔ b'a je, aw b'a jɛfɔ dɔgɔtɔrɔ ye. Ni tonso yɔrɔ dɔ tora denso kɔnɔ, a bɛ se ka jibaatɔ ka basibɔn kuntaala janya walima ka kɔnɔdimi bila a la.

N'aw bɛ tonso ta, aw ka kan ka gan walima manaforogo don aw bolo la. N'aw tilala, aw b'aw tege ko k'a je ni safine ye.

Ni tonso mənna ka teme lere tilance kan ka sɔrɔ a ma bɔ:

- Aw kana foyi ke ni basi teka bɔ ba la. **Aw kana barajuru sama**, o be na ni basibɔn ye. Tuma dɔw la, ni muso y'a sonsoro k'a tɔntɔn dɔɔni, tonso be bɔ.
- Ni basi beka bɔ ba la, aw b'a kɔnɔbara dogidogi dɔɔni: aw b'a sɔrɔ denso ka gelen; n'aw y'a sɔrɔ ko denso ka magan, aw be nin wale ninnu ke:

Aw be denso digidigi dɔɔni niččɔn hakili sigi ye ka taa sen yan fan fe fo a ka magaya. O la, tonso ka kan ka se ka bɔ.

Ni tonso ma bɔ joona o bɛɛ la basi beka bɔn, i be denso bisi sanfe ni bolo kelen ye ka jigin dɔɔni dɔɔni k'a sɔrɔ bolo tɔkelen ke k'a digi.

N'a ma se ka bɔ, basi dun beka bɔn; aw b'aw jija ka feere dɔ sɔrɔ a la min be basibɔn lajɔ (sebenje [589](#) lajɛ) ani ka taa dɔgɔtɔrɔ dɔ jini joona.

Basi bɔnni

Tonso bɔlen kɔfɛ, basi dɔɔni be se ka bɔ, nka o kuntaala man kan ka janya ani a hake man kan ka teme litiri kaari kan. (Basi dɔɔni dɔɔni bɔ be se ka to sen na tile dama dɔ nka o te kojugu ye.)

Aw y'aw janto: Joli caman be se ka jigin muso kɔnɔ tuma dɔw la ka sɔrɔ a ma dɔn. Tuma ni tuma, aw be to ka maga-maga a kɔnɔ na. Ni aw ye a sɔrɔ kɔnɔbara beka bonya, a be se ka ke basi jiginnen don a kɔnɔ. Aw b'a tansiyon ta ani k'a lajɛ ni bana were taamasijɛ t'a la (seben je [137](#)).

Walasa ka jibaatɔ ka basibɔn kunben walima k'a nɔgɔya, **aw b'a to den ka sin min**. Ni den ma sɔn ka sin min, aw be mɔgɔ were bila k'a min walima aw be sinji sama ni feere were ye nɔgɔya la, o kɔ, aw be sin nukun munumene. O bena farikolo deme k'a yere tangalan dɔw dilan minnu be basibɔn nɔgɔya.

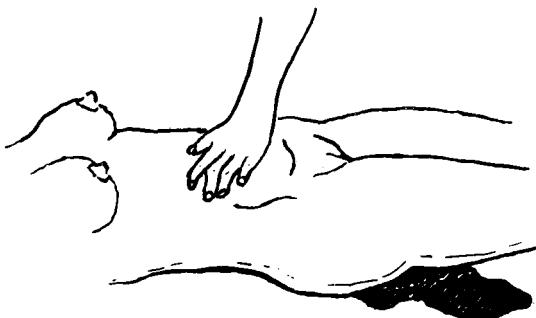
Ni basibɔn ma jɔ, walima ni basi caman beka bɔ, aw be wale minnu ke olu file:

- Ka mɔgɔ bila teliya la ka taa dɔgɔtɔrɔ dɔ wele. Ni basi ma jɔ joona, jolidesɛ be se ka muso sɔrɔ.
- Ni jolilajɔ fura (*Methergin walima Post Hypophyse*) b'aw bolokɔrɔ, aw b'o ke i n'a fɔ a jefɔlen don cogo min seben je [404](#) la.
- Muso ka kan ka jimafen caman min (ji, jiridenññow, te lipitɔni, naji). N'aw y'a ye ko a b'a fe ka kirin, walima n'aw ye fanga dɔgɔya taamasijɛw ye, (aw ye seben je [137](#) lajɛ), aw b'a senw kɔrɔta k'a da fen dɔ sanfe ka teme kunkolo kan ni santimetiri biduuru (50 cm) ye.

- Ni basibɔn ka jugu kosebe ani n'aw y'a ye ko muso joli bəna ban, aw b'a lajɔ nin cogo la:

Aw bε kɔnɔbara digidigi fo aw bolo ka maga denso la. N'o kera, aw bε denso kɔrɔta ni bolo kelen ye, ka bolo dɔ in kε k'a digidigi.

Ni basi jɔra, aw bε segin k'a lajε miniti 5 o miniti 5 n'a sɔrɔla denso ka gεlεn halibi. N'aw y'a sɔrɔ denso ma gεleya, aw bε tεmε ni kɔnɔbara digidigili ye fo denso ka gεleya.

Ni denso gεleyara dɔrɔn, basi bε jo.
Aw bε to k'a lajε, ni a magayara, aw bε segin k'a digidigi.

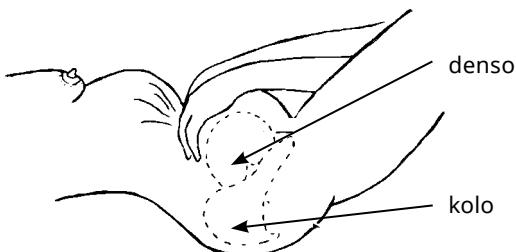
Denso digidigili kɔfε ni basi ma jɔ, aw bε min kε, o ye:

- K'aw bolo fila da nɔgɔn kan ka barakɔrɔla digi. Aw b'aw digilen to kɔnɔkan ka men hali ni basi jɔra.

Ni basi ma jɔnin si la:

- Aw bedenso fara nɔgɔn kan, k'aw bolo fila **kε k'a digi n'aw fanga bεe ye** fo k'a gun solo kolo la. Basi jolen kɔfε, aw b'aw digilen to a kan fo ka se dɔgɔtɔrɔ nali ma.

Aw y'a to aw hakili la: Hali n'a y'a sɔrɔ dɔgɔtɔrɔ dɔw be Witamini K di jiginni walima kɔnɔtijne kɔfε walasa ka basibɔn jɔ, aw k'a dɔn k'o a t'a fura ye. Witamini K dabɔra den dɔrɔn de kama; aw kan'a di mɔgɔkɔrɔbaw ma.

Jolilajɔ fura (*Methergin* ni dɔw b'a wele *ergometrine* ani *post-hypophyse*) kεcogo numan

Nin fura ninnu bεe (*ergonovine*, *ergometrine*, *Ocytocine*, ani *misoprostol*) be denso n'a joli siraw kolo geleya. Ninnu ye furaw ye minnu keli farati ka bon kosebe. N'u kεcogo ma jε, u be se ka kε sababu ye ka ba faga walima ka den faga kɔnɔbara la.

N'u kera u kecogo la, u be den ni ba bee kisi basibon kɔlɔlw ma. U kecogo juman file:

1. **Nin fura ninnu keli kunba ye ka basi bɔnni nɔgɔya jiginni kɔfɛ.** Ni basi caman beka bɔn, aw be *Methergin* pikiri kelen ke lere kelen o lere kelen fo ka se lere saba ma walima aw be se ka teme n'a keli ye fo basi ka jo. Ni basi jora, aw be tugu furakeli la: pikiri kelen walima a minta tɔniko mugan lere 4 o lere 4 fo ka se lere 24 ma. Ni *methergin* t'aw bolo, *Post-Hypophyse* be se ka ke *methergin* kecogo la. Nka ni *ergometrine* (*Methergin*) be se ka sɔrɔ, o de ka fisa.
2. **Jolilajɔcogo bange kɔfɛ:** Ni basi bɔnta ka ca ka kɔn tonso bɔli je walima tonso bɔlen kɔfɛ, aw b'aw teliya ka *Ocytocine* pikiri den tan ke muso la (*Pitocin*, seben je 590). Ni basi ma jo miniti 15 kɔnɔ, aw be pikiri in den tan were k'a la. Ni *Ocytocine* t'aw bolo aw be se k'a falen *misoprostol* la (*Cytotec*, seben je [590](#)). Tonso bɔlen kɔfɛ, ni basi beka bɔn kosebe, aw be se ka ergonovine walima *ergometrine* d'a ma (*Ergotrate* seben je [589](#)). Nka aw kana ergonovine walima *ergometrine* di muso ma abada ka kɔn tonso bɔli je.
- Kunnafoni nafama:** Tinminemuso walima keneya tigilamɔgɔ minnu be musow lajigin, jolilajɔfura caman ka kan ka sɔrɔ olu bolokɔrɔ. Muso caman be ntanya u jiginnen kɔfɛ k'a sababu ke basibon ye k'a sɔrɔ u tun be se ka kisi.
3. **Walasa ka muso ka basibon jugumanba kele jiginni kɔfɛ,** jamana jemɔgɔ dɔw b'a jini *Ocytocine*, ergonovine walima *misoprostol* pikiri kelen ka ke muso bee la. Basibon jugumanba keleli kɔfɛ, nin fura kofɔlen ninnu be se ka musow farila bana caman werew furake. Ni nin fura ninnu caman te tinminemuso min bolo, o be se k'a taw kerenkeren basibon jugumanba tigilamɔgɔw kama.
4. **Walasa ka basibon lajɔ kɔnɔtijɛ senfɛ,** (seben je [424](#)). Ni basi bɔnta ka ca k'a sɔrɔ aw yɔrɔ ka jan dɔgɔtɔrɔ so la, aw be *Ocytocine*, *misoprostol* walima *ergonovine* ke a la, i n'a fɔ a nefɔra cogo min ka teme.

Aw y'aw janto: Ka jolilajɔfura (*Methergin* walima *Post-Hypophyse*) ke walasa ka jiginni lateliya walima ka fanga di tintɔ ma, o farati ka bon kosebe den ni ba fila bee ma. Nka, n'a teŋɛ o kɔ, dɔgɔtɔrɔ dɔrɔn de be se k'u ke. Nin fura ninnu man kan ka ke cogosi la ka kɔn jiginni je.

Fura juman te yen min be se ka fanga di muso ka jiginni lateliya walima k'a nɔgɔya.

A farati ka bon ka furaw
di muso ma minnu be
jiginni teliya walima ka
fanga d'a ma.

U be se ka ba ni den
dɔla kelen faga walima
u fila bœ.

Walasa muso ka fangaba sɔrɔ jiginni na, a ka kan ka balo juman dun ani ka witamini ni joliseginfura ta a ka kɔñomaya kalo kɔñontɔn kɔñɔ. Aw be dusu don a la a ka furance don denw ni nɔgɔn cε walasa a farikolo k'a fanga kɔrɔ sɔrɔ. (Bange kɔlɔsi feerew laje, sèben ne [429](#)).

Jiginni gεleyaw

Ni geleya sɔrɔla jiginni kɔñɔ, a ka fisə ka dème jini dɔgɔtɔrɔ dɔ fe joona joona. Tɔrɔ ni geleya caman be jiginni na. Geleya minnu ka teli ka sɔrɔ, an bëna kuma olu kan.

1. Ni tin be to ka wuli ka mada, ani n'a kuntaala be janya daga cilen kɔfɛ, kun caman b'o la:

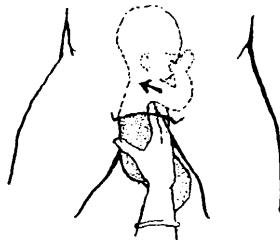
- A be se ka ke muso sirannen don walima a dusukasilen don. O be se ka tin mada walima k'a sumaya. Aw b'a hakili sigi, k'a ñefɔ a ye ko tin sumaya te baasi ye. Aw b'a fɔ a ye a ka to ka taama-taama, ka ji min, ka dumuni ke ani sugune ke. Sin nukun munuméneni walima a mɔrɔmɔrɔli be se ka tin teliya.
- A be se ka ke den dacogo man ji. Ni dimi dara, aw be muso laje ni den m'a nasira bila. Tuma dɔw la, tinminemuso be se ka den dacogo yelema dɔɔni dɔɔni kɔñɔ na. Ni dimi dara, aw be to ka den munumunu dɔɔni dɔɔni fo k'a kun jigin. Nka, a kana ke ni fanga ye, n'o tε, a be se ka denso ni tonso fara walima ka fijne bila barajuru la. Ni den ma se ka munumunu, aw be taa n'a ye dɔgɔtɔrɔso la.
- A be se ka ke den kunkolo ka bon solo ma. O ka teli ka musow sɔrɔ minnu solo ka dɔgɔn walima minnu si ma se den sɔrɔ ye. (Muso minnu delila ka den sɔrɔ, nin man teli ka ke olu la). N'aw sɔmina ko den tekā jigin, aw be taa ni ba ye dɔgɔtɔrɔso la; barisa jiginni be se ka ke operasili ye (*Césarienne*). Muso minnu ka surun n'u solo ka dɔgɔn ani muso denmisenniw ka kan k'u den fɔlɔ wolo dɔgɔtɔrɔso la.
- Ni muso tun be fɔɔnɔ walima n'a tun te jimafen caman min, ji kodese be se k'a farikolo sɔrɔ. O be se ka tin sumaya. Aw be keneyaji walima jimafen werew d'a ma a k'u min dɔɔni dɔɔni ni dimi dara.
- Ni den natɔ pesinnen don sanfe, aw be fɔlɔ ka bolow walima senw ye i n'a fɔ ni t'u la. O te geleyaba ye nka, a be se ka tin kuntaala de janya ani ka kɔdimi bila ba la. A ka kan ka to ka taama-taama; hali a be se ka ñunuma. O be se ka den yelemani nɔgɔya, ka dacogo juman sɔrɔ.

- 2. Ni den be na a sen kan.** Aw b'a geleya jiginni ka ke tinminemuso walima dögötörö dö bolo janko ni muso kōncje fōlō don. Ni den senw bora ka bolow balannen to, aw kana foyi ke ka jiginni karaba. Tuma dōw la, tinminemuso be se k'a dōn ko den be na a sen kan n'a ye ba laje (seben je [396](#)), ani ka den dusukun tantan kan lamen (seben je [390](#)).

Ni den bēna a sen kan, muso be se k'a biri k'a kumbere n'a tege fila da duguma, o be se ka jiginni nōgoya:

Aw bē ba laada a kō kan. O kō, tinminemuso ka kan k'a tege fila ko ka je, ka alikoli jōsi u la, ka sōrō k'a ke i n'a fō a bē cogo min nin ja ninnu na yan:

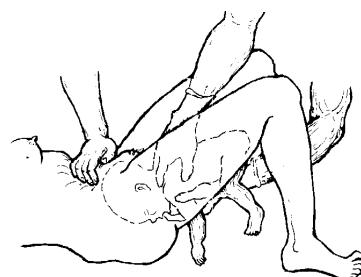
Bolo min bē ba kōnbara fanfē, aw bē o lajigin k'a da den kere la. K'a minē ka je ka sōrō a ma ke ni joginni ye, aw b'aw bolokōni kuturuba don den Kaman kōrō, ka jasere ni cēmance bolokōni da den kere la.

N'o kera, a bē den mine a senw ma k'a kōrōta, ka sōrō ka bolo filanan labō i n'a fō fōlō kera cogo min.

Ni kungolo ma bō, a ka fisā ba dalen ka to a kō kan.

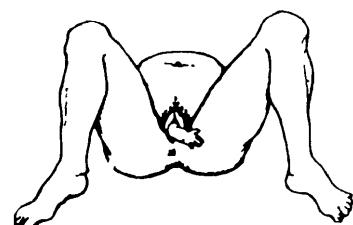
Aw bē bolokōni kelen don den da kōn k'a kungolo d'a disi la, i n'a fō ja b'a jira cogo min na.

Aw kana den sama cogosi la. Aw bē se k'aw tintin ba kōn kan dōoni ka den kungolo jōni k'a labō.

- 3. Ni den bolo kelen dōrōn bora.** Ni bolo kelen bora k'a sōrō tinminemuso tē se ka den dacogo yelema, dögötörö dō ka kan ka jini o yōrōnin bēe la, barisa Jiginni laban be sōn ka ke opereli ye.

- 4. Tuma dōw la, barajuru bē meleke den kan na k'a ja,** o b'a men sira la. Aw be barajuru walaka ka bō den kan na. N'aw ma se k'o ke, aw b'a yōrō dō siri ka sōrō k'a tige ni sizo sanuman ye.

- 5. Ni nɔgɔ bε den da n'a nu kɔnɔ:** Daga cilen kɔ, n'aw ye ji nɔgɔ finman ye, o bε sɔrɔ den sɔrɔji ye (a bo fɔlɔ) min bε se ka geleya lase den ma. N'a ye nin nɔgɔ fen o fen sama ka taa a kɔnɔ, o bε se k'a faga. Kabini den kun bε bɔ, aw b'a fɔ ba ye a kana a tɔntɔn tuguni nka, a k'a ninakili teliya nɔgɔn kɔ. Sani den ka ninakili damine, aw bε nɔgɔ sama ka bɔ a da n'a nu kɔnɔ. Hali n'a kɔnna ka ninakili, aw b'aw jija ka nɔgɔ bee sama ka bɔ a da n'a nu kɔnɔ.
- 6. Filani kɔnɔ.** N'aw sikanna ko kɔnɔbara ye filani kɔnɔ ye (barisa kɔnɔbara ka bon a kalo hake ma (aw ye sèben ne [390](#) laje); ba bɛka girinya, walima aw hakili la aw bɛka maga kungolo fila la ba kɔnɔ dogidogili senfɛ), a ka fisa muso ka taa kɔnɔmaya lajeli ke dɔgɔtɔrɔso la. Ni lajeli y'a jira ko filani kɔnɔ don, muso ka kan ka gere dɔgɔtɔrɔso dɔ la kabini kɔnɔbara kalo wɔlɔnfila. A ka c'a la a ka jiginni bε se ka ke san'a waati yere ce.

Taamasijɛ minnu bε filani kɔnɔ kofɔ:

- Kɔnɔbara bε kɔn ka bonya k'a dantemɛ kerenkerennenya la kalo labanw kɔnɔ (sèben ne [390](#)).
- Ni muso balala ka girinya walima a bε to ka tɔɔrɔ misenniw sɔrɔ (sɔgɔmadafɛ bana misenniw, kɔdimi, sen tɔnni ani ninakili degun) n'olu ka jugu, aw bε t'a laje ni filani kɔnɔ te.
- Lajeli senfɛ, n'aw y'a jateminɛ ko fen kumbaba (kungolo ni bobara) saba walima caman bε kɔnɔbara la, (kungolo ni bobara) kɔnɔbara la, o ka telikɛ filani kɔnɔ ye.
- Tuma dɔw la, aw bε se ka dusukun tantan kan werew mɛn minnu ni ba ta te kelen ye nka, u lamenni ka gelen.

Kalo labanw na, ni muso y'a lafiŋɛ kosebɛ, ka baara kologelenw dabila, filaniw tɛna kɔn ka bange a waati kofɔlɛn ne.

A ka c'a la filaniw ka dɔgɔn u bange waati, o kama u ka kan ni ladon kojuman ye. Mɔgɔw b'a fɔ ko filaniw bε ko dɔn, o te tijɛ kuma ye.

Ni musoya joginna jiginni senfε

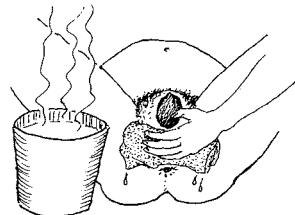
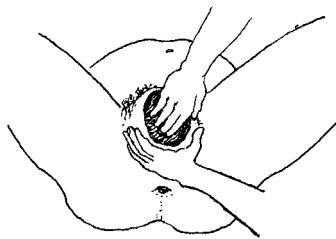
Ni musoya joginna jiginni senfε, aw be dəgətərə də wele walima tinminemuso min be se ka joginda kala.

Jiginni waati, den bɔda ka kan ka dayele kosebe. Tuma dəw la, musoya jogin ka di n'a kənɔŋe fɔlɔ don. Ni jiginni baaraw kera u kəcogo puman na, o be se ka joginni bali:

Muso man kan k'a tɔntɔn ni den kungolo bɔra, o b'a to den nasira be bonya a yere ma. Ka ninakili teliya nɔgɔn kɔ, o ka fisa ni tɔntɔni ye o waati la.

Ni den nasira bɛka yele, dəgətərəmuso be se k'a bolo kelen ke den nasira yeleli nɔgɔya, ka kelen dɔ in ke ka den kungolo minε ka ne walasa a kana bala ka bɔ i n'a fɔ tan:

Aw be se ka feere wərew ke ka den nasira yeleli nɔgɔya i n'a fɔ ka tulu mu a la walima ka fini dɔ su jikalan na k'o d'a kan.

Ni musoya joginna, aw be mɔgɔ bila k'a kala min b'a baara neðɔn tonso bɔra (seben ne 139 ni [568](#)).

Denyereni ladoncogo

Barajuru

Denyereni tangacogo tetanɔsi ma: A ka fisa kosebe ka den barajuru tige ni fen sanuman dɔ ye. O tigeda man kan ka janya kɔnɔbara la ni santimetiri fila ye. Aw kan'a to jolida ka nigi walima ka nɔgɔ, n'o kera, a be keneya joona. O de kama a man kan ka siri ni bandi ye. Nka, n'aw ma ne a sirili kɔ, aw be a siri ka a yoba (seben ne [145](#) ni [402](#)).

Ni ba bolo ma ci kɔnɔmaya waati la, tetanɔsi serɔmu ka kan ka ke den na a bange don.

NeW

Walasa ka denyereni tanga neðimiw ma, aw be furaji walima neðimi tuluni ke a new la (i n'a fɔ nitrate d'argent 1% walima *terramycine*, walima *érythromycine* 0, 5% ka se 1% ma, jiginni kɔfε, lere fila fɔlɔ kɔnɔ (seben ne [348](#) ni [564](#)).

O be se ka den tanga fiyenbana ma, n'o y'a sɔrɔ sopisi tun b'a fa la walima a ba (seben ne 367 ni [368](#)). Ni den bangera dɔrɔn, o fura be ke a ne na o yɔrɔnin bεe. Furajini toni kokelen b'a bɔ.

Aw bε den bila funteni na - nka funteni man kan ka bonya kojugu

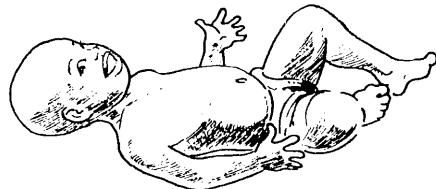
Aw bε den lakana ka bɔ nene ma, ani funteni juguman fana ma. Aw bε nenefini giriman minnu don, aw bε olu jɔgɔn don den fana na.

Nene waati,

Nka funteni waati walima ni farigan bε den na

aw bε nenefini don den na

aw b'a lankolon bila.

Denba funteni ka ji den ma, o de la den ka kan ka d'a ba naga kɔrɔ, kerenerrennya la den sebaliw walima minnu ka dɔgɔn. Aw bε kunnafoni kalan den sebaliw ni den dɔgɔmaniwi seben je [412](#) la.

Saniya: walasa ka den tanga bana caman ma

Ladilikan minnu fɔra aw ye saniya kan gafe sigida 12 na, seben je [446](#) kɔnɔ, aw ka kan k'olu bato.

- Ni den barajuru kenyara, aw bε se k'a ko ji wɔlɔkɔlen na ani kolisafine ye parifen te min na.
- Ni dimɔgɔ ni soso ka ca, aw bε sange fitini walima fini fegemani biri den kuna.
- Aw ka kan k'aw janto den ka finiw falenni na tuma bee n'a ye sugune ke u la walima n'a fari bε bilen. O la, aw b'a lankolon bila walasa fijɛ k'a sɔrɔ ka je (seben je [341](#)).
- Mimi, mura, sɔgɔsɔgɔnje walima joli bε mɔgɔ min na, o tigi man kan ka den ta walima ka maga a la, barisa bana ninnu bε se ka yelema den fe.
- Aw bε den yɔrɔ janya gɔngɔnma yɔrɔ ni sisi la.

Denyereni balocogo

Aw ye nin gafe in sigida 21 kalan denyereni balocogo kan (gafe je [443](#) laje).

An b'a fɔ ka geleya ko sinji jɔgɔn te den ka dumuniw na. Den minnu balola sinji geregere la, olu ka kene ya sabatilen don, wa u mɔ ka di ka teme denw kan minnu balola misinɔnɔna. Minnu balola sinji la, olu sata hake ka dɔgɔn k'a sababu kekun damadamaw ye, i n'a fɔ:

- Sinji kεcogo ka ni, wa a ye balo dafalen ye ka teme misinɔnɔ kan (misinɔnɔ jima fara a muguma bee kan).
- Banakise te sinji la wa a te den bana.
- Sinji kalaya cogo bere bennen don den farikolo ma.
- Sinji bε den tanga bana dɔw ma i n'a fɔjɔni.

Ni muso jiginna dɔrɔn, a ka kan ka sin di den ma. Muso jiginnen kura, ji bere te jigin a sin na. O te baasi ye. A ka kan ka sin di den ma lere fila o lere fila. Den ka sinmin b'a to ji ka jigin sin na. Ni den ka kene, a beka fari sɔrɔ ani n'a be suguneni banakɔtaa ke ka caya, o b'a jira ko ji jiginna sin na kosebe.

Ni ji be sin na tuma bee, den ka kan ka balo sinji dɔrɔn na fo ka se kalo 4 ma walima kalo wɔɔrɔ. Kalo 4 kɔfɛ, dumuni suguya werew be se ka fara sinji kan, nka aw b'u falenfalen. Misali la, sin kɔfɛ, sogenaji be se ka di den ma, shefan, jegekenenaji, nakɔfen tobilen ani kini dɔɔni. Aw ka kan ka nin fen bee laben ka ne sani aw k'u di den ma. Nɔnɔmugu walima tigamugu be se ka ke nɔmɔni na walima malomɔni. (Aw ye sèben ne [444](#) laje).

Walasa ji ka jigin sin na, ba ka kan ka dumuni ke k'a fa tuma bee, ka nɔnɔ ni nɔnɔma dumuniw dun, ka jimafenw min. A ka kan ka sunɔgɔ kosebe ani fana, a ma kan ka sègen kojugu walima ka dimi.

A ka kan ka sin di den ma tuma caman barisa o be ji jigin sin na. Sidabana be muso minnu na, ni dumuni nafama were b'u bolo ka di denw ma, u man kan ka sin di den ma n'a ye kalo tan ni fila sɔrɔ.

Ni sababu do ye den bali ka sin min, ba ka kan ka sin bisi k'a bɔn o waati la walasa a kana ja.

Sani ji ka jigin sin na, ba ka kan ka ji wɔlɔkɔ, ka sukaro kise 2 k'a la walima kutuni ne 2, k'o di den ma. O kun ye kɔngɔ kana den tɔɔrɔ.

Ba be se ka fen minnu ke walasa ji ka jigin sin na:

- A ka kan ka jimafen caman min;
- A ka kan ka dumuni nafamaw dun, kerenkerennenya la kalisiyɔmuma dumuniw(nɔnɔmafénw) ani farisogojɔli dumuniw (sèben ne [188](#));
- A ka kan ka sunɔgɔ, a kana baara kologelenw ke walima a kana sɔn a dusu ka kasi;
- A ka kan ka sin di den ma lere fila o lere fila.

An k'an yεrε kɔlɔsi furaw la!

Fura caman be yen minnu man ni denyereni ma. O la, n'aw bëna fura o fura di den ma, aw b'aw ji ja k'a jira dɔgɔtɔrɔ do la folɔ. Fura dɔw, i n'a fo *chloramphénicol* ni *Bactrim* man kan ka di den ma ni dɔgɔtɔrɔ ka yamaruya te; *ampicilline* de ka ji. *Chloramphénicol* man ni denyereniw ma, kerenkerennenya la den sebaliw walima minnu girinya te kilogaramu fila bo.

A ka ji ka fura di denyereni ma tuma dɔw la. Misali, *cotrimoxazole* dili ka ji denyereniw ma sidabana be minnu ba la barisa a b'u tanga bana in ma (sèben ne [600](#)).

Ladoncogo kerenkerennen ka nesin den dɔgɔmanniw ni den sebaliw ma

Fələfəlɔ, den sebaliw tun be meleke fini caman na walasa ka a to funteni na fo kalo caman. Den be mɔ o cogo la fo ka a kɔkɔ. O lamɔcogo tun be den caman kisi. O waleyaw be ke sigidaw la minnu yɔrɔ ka jan dɔgɔtɔrɔso la.

Nka bi den sebaliw (minnu te kilogaramu 2,5 bɔ), ladoncogo kerenkerennen were be yen aw be se ka min kε. Ni aw be se, aw be taa ni a ye dɔgɔtɔrɔso la. O denw suguya be bila funteni na weri kɔnɔ dɔgɔtɔrɔso la.

A fɔra ko ladoncogo were be yen min be wele ko kanguru ka den ladoncogo. O be ke denw na bana te den minnu na. Olu baw be se ka u ladon nin cogo la:

- Aw be den lankolon to ka a da aw disi kan. (A ka fisa ka duloki don min labilalen don).
- Aw be sin di a ma ni a nege ye a mine nka a ka fisa aw ka a di a ma leri 2 o leri 2.
- Ni aw be aw da, aw be a ke cogo bee la den tilennen ka to.
- Aw be den je ni a kɔ ko don o don.
- **Aw be aw jija den ka to funteni na.**

Ni nene be, aw be fini werew fara den ka fini kan, ka a kungolo datugu.

- Ni aw be taa aw ko walima ni aw be aw lafiŋe, aw be a pini den fa walima duden were fe a ka kanguru ka den ladoncogo ke den na.
- Aw be to ka taa ni den ye dɔgɔtɔrɔso la. Aw be aw jija ka den ka boloci bee dafa. (aw ye gafe je [246](#) laje).
- Aw be joliseginfuraw ni witamini di den ma kerenkerennenya la witamini D. (aw ye gafe je 592).

Denyereni ka banaw

A ka fisa ka jatemeñe ke den ka bana ko la, ani k'a furake joona joona.

Bana minnu be men baliku la san'a k'a faga,
olu be se ka denyereni faga waati kunkuruni kɔnɔ.

Denyereni bε bange ni bana ni fijε minnu ye

Nin tɔɔrow bε se ka den sɔɔ k'a to ba dεbe la walima jiginni senfe. Ni den bangera dɔɔn, aw b'a fan bee laje ni fijε t'a yɔɔ dɔ la. Ni nin taamasijε dɔ b'a la:

- N'a ma ninakili a bange yɔɔ la;
- N'a dusukun tantanni ma se ka dɔn, walima n'a dusukun tantanko hake te sijε 100 bɔ miniti kɔnɔ;
- N'a fari bee kera jeman falasa ye, bulama walima neremuguma a kelen kɔ ka ninakili damine;
- N'a sen n'a bolow kolo fagalen don; n'a t'u lamaga hali n'aw y'a jɔmɔti;
- N'a ninakili be fereke 15 a bangenen kɔ,

O b'a jira ko a ka kenye ma dafa. Aw bε taa n'a ye dɔgɔtɔrɔso la. A bε se ka kε fijε bilala kunseme na jiginni waati. Bana were te se ka nin fijε ninnu lase den ma cogosi la, fo n'a sɔɔla den menna sira la (lere 12) daga cilen kɔfε. A ka c'a la fura minnu b'an bolokɔɔ, olu te se k'a furake. O la, aw bε den to funteni na min t'a degun (seben je [410](#)).

Ni denyereni bε fɔɔnɔ, joli b'a banakɔtaa la, walima ni jolimisenni ka ca a fari la, o b'a jira ko a farikolo mako bε witamini K la (seben je [593](#)).

Ni den ma jεgenε ke walima banakɔtaa, a bangenen tile fila fɔlɔ, aw bε se n'a ye dɔgɔtɔrɔw ma.

Denyereni ka bana minnu bε mɔgɔ jɔrɔ, olu taamasijεw file:

1. Ni ne bε bɔ den bara la walima kasa goman, o ye tetansı taamasijε ye. (aw ye seben je 145 laje). Aw b'a bara jigin ni alikli ye, o kɔ, aw b'a dayelelen to fijε na. Ni bara lamini kalayara, k'a bilen, aw b'a furake ni anpisilini (*ampicilline*) ye (seben je [526](#)), walima penisilini (*pénicilline*) (seben je 522).
2. Ni den fari ka kalan kosebe fo ka temε degere 39 kan, o te taamasijε juman ye. N'o kera, aw be fini bee bɔa la, ka sɔɔ ka fini were su ji la k'a fari jɔsi n'o ye (seben je [289](#) laje). Aw bε se k'a ko ni ji wɔłɔkɔlen ye ani ka asipirini dɔ d'a ma. (Aw b'aw janto den ka fura tata hake la).

Aw bε den fari kalaya kun jεjini k'o dɔn ni banamisen dɔ t'a la. N'o don, aw be Anpisilini (*Ampicilline*) di a ma walima kulorokini. Aw b'a jateminε ni jikodese t'a fari la. Ni den fari sumalen don kojugu, o fana bε se ka kε farigan taamasijε ye (banamisenw).

3. **Jalibana** (dɔw b'a wele kɔnɔnاما): Ni den fari ka kalan, aw bε feere kε a fari ka sumaya i n'a fɔ a jεfɔra cogo min ka temε. Aw bε taa n'a ye dɔgɔtɔrɔso la joona (aw ye seben je [178](#) laje). Aw b'a jateminε ni jikodese t'a fari la. Ni den bε to ka ja kabini a bange don, o b'a jira ko fijε bilala a kunseme na jiginni senfe. Bangeni kɔfε ka men, ni den bε to ka ja, aw b'a

jatemine ni tetanɔsibana t'a la (seben je [296](#)) walima kanjabana (seben je [299](#)).

N'aw y'a ye ko den ka bana ka jugu, a b'a kun jan (aw ye seben je [299](#) laje), o be se ka ke kanjabana taamasijne ye walima tetanɔsi (seben je [296](#)). O la, aw ka kan k'aw teliya ka taa n'a ye dɔgɔtɔrɔso la joona joona.

4. **Mura ni banamisenw:** Mura ka teli ka denyereni mine, nka o te jɔrɔnako ye. A be keneya a yere ma. Ni farigan be den na, a te sɔn dumuni na, a te sunɔgɔ ka je walima a ninakili ka teli ni siŋe 40 ye miniti kelen kɔnɔ, o b'a jira ko bana juguman dɔ b'a la. O la, aw be taa n'a ye dɔgɔtɔrɔso la.
5. **Girinya:** Ni fen teka fara den girinya kan dɔgɔkun 2 fo ka se dɔgɔkun 3 ma a bangenen kɔfɛ, aw be taa n'a ye dɔgɔtɔrɔso la. Dɔɔni be bɔ den caman girinya la u bangenen tile fɔlɔw la. O te baasi ye. Dɔgɔkun fɔlɔ kɔfɛ, garamu 200 jɔgɔn be fara den keneman bee girinya kan dɔgɔkun o dɔgɔkun. Dɔgɔkun fila be dafa waati min, den keneman bee ka kan k'a bange don girinya jɔgɔn sɔrɔ. Ni fen teka fara a girinya kan walima dɔ de beka bɔ a la, o b'a jira ko den man kene. O la, ba ka kan k'a yerejininka ni den tun ka kene a bange waati la ani n'a tun be sin min ka je. Aw be den laje ni bana werew taamasijnew b'a la. N'aw te bana kun dɔn, ani fana n'aw te se k'u furake, aw be taa ni den ye dɔgɔtɔrɔso la.
6. **Fɔɔnɔ.** Den sin mintɔ mana fijne sama, a be girinti fo sinjikuru be bɔ tuma dɔw la. O te bana ye. Ni den tilala sinmin na, ba ka kan k'a da a kamakun na, k'a gosi-gosi a kɔ la dɔɔni dɔɔni walasa fijne min taara a kɔnɔsin mintɔ la, a ka girinti k'o labɔ. A kecogo juman file nin ye ja la.

Sinmin kɔfɛ, ni den be fɔɔnɔ aw kelen k'a laada, aw be to k'a lasigi ka waati kesin min o min.

Ni den ka fɔɔnɔ ka jugu, a farikolo ji be dɔgɔya, a be fasa, o b'a jira k'a man kene. Ni kɔnɔboli fana be den na, o b'a jira ko kɔnɔnabana dɔ b'a la. (seben je [260](#)). Jolilabanaw (seben je nataw laje), kanjabana (seben je [299](#)) ani bana werew be se ka den bila fɔɔnɔna.

Sinmin kɔfɛ, aw ye feerɛ ke den ka girinti.

Ni den fɔɔnɔye ye neremuguma ye walima binkenema, o b'a jira ko kɔnɔnabana b'a la (seben je [152](#)), kerenerenneny la n'a kɔnɔ tɔnnɛn don walima n'a te banakɔtaa sɔrɔ. N'a b'o cogo la, aw be taa n'a ye dɔgɔtɔrɔso la.

7. **Ni den te sin min ka je walima n'a banna sin na ka teme lere 4 kan, o te taamasijne juman ye;** janko n'a fari fagalen don a kan, k'a ke i n'a fo a man kene: a be kasi walima a masumalen don ka teme a kecogo kɔrɔ kan. Bana caman be nin taamasijne ninnu ke den na, nka kun minnu dɔnnen don kosebe n'u ka jugu den bangenen dɔgɔkun fila fɔlɔ kɔnɔ, olu be sɔrɔ joli la

(səben pə fila nataw laje) ani fana u bə se ka kə tetanosi taamasijə ye (səben pə [296](#)).

Ni denyereni banna sin na, a bangenen tile 2 fo ka se tile 5 ma,
o b'a jira ko jolilabana də b'a la.

Ni denyereni banna sin na, a bangenen tile 5 fo ka se tile 15 ma,
o b'a jira ko tetanɔsibana bə se ka sɔrɔ a la.
O la, aw ka kan ka taa n'a ye dəgətɔrɔso la joona.

Ni den te sin min ka pə walima a bə i n'a fɔ a man kənə

Aw y'a fari fan bəe laje ka pə, i n'a fɔ a pəfɔra cogo min na sigida sabanan kənɔ. Aw b'aw jija ka nin taamasijə ninnu jatemeine:

- Aw y'a laje n'a **ninakili degunnen te**. N'a nu bɔrɔbɔrɔlen don, aw b'a sama n'aw da ye i n'a fɔ a jiralen don cogo min na səben pə [269](#) na. N'a ninakili ka teli (siph 50 walima a ka ca n'o ye miniti kelen kənɔ), n'a fari pə yelemana, n'a ninakili bə fereke, ani n'a ninakilitɔ galakakolo bə to ka don ka bɔ, ninnu b'a jira ko sinkɔrɔkeredimi b'a la (pneumonie; səben pə 277). Sinkɔrɔkeredimi (pneumonie) bə denyereni minnu na, olu te sɔgɔsɔgɔ tuma dəw la; taamasijə minnu fɔra Sinkɔrɔkeredimi kan, olu si te ye den na. N'aw sɔmina ko Sinkɔrɔkeredimi bə den na, aw b'a furake i n'a fɔ jolilabanaw be furake cogo min na (aw ye səben pə nataw laje).

- Aw bə den fari laje:

Ni a **dawolo ni a pəda pə yelemana**, o b'a jira ko sinkɔrɔkeredimi (pneumonie) b'a la, (fiŋe be sɔrɔ a sɔn na walima a bangera ni bana wəre ye).

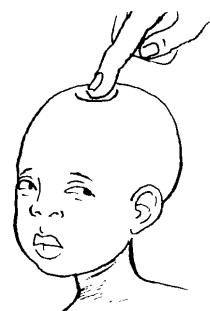
Ni den **pəda ni a pəkisew kera neremuguma** ye a bangenen tile duuru fɔlɔ kənɔ, o b'a jira ko bana ka jugu. O la, aw be taa n'a ye dəgətɔrɔso la. Ni den fari kera neremuguma ye a bangenen tile duuru fɔlɔ, a ka c'a la o te baasi ye. N'a bə nin cogo la, ba ka kan ka sin bisi k'a di den ma ni kutu ye. Aw be fini bəe bɔ den na, ka bila yɔrɔ la, yeelen b'a sɔrɔyɔrɔ min kosebe (aw kana a bila tile la).

- Aw bə **maga den pəjuna na k'a laje** (səben pə 47 laje):

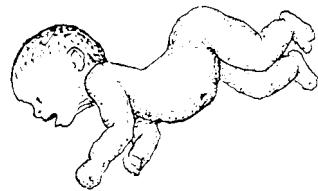
Ni den pəjuna **jiginnen don**, o b'a jira ko jikodese b'a farikolo la.
(Aw ye səben pə [254](#) laje.)

Ni pəjuna **fununen don**, o b'a jira ko kanjabana bə den na.
(Aw ye səben pə [299](#) laje.)

- Kunnafoni nafama: Ni kanjabana ni farikolo jikodese ye jøgɔn sɔrɔ den na, o te dɔn a juna fe. Aw be aw jija ka farikolo jikodese taamasijɛ werew jini (Aw ye seben je [448](#) laje) ani kanjabana fana taamasijɛ werew (Aw ye seben je [455](#) laje).

Aw be den kecogo jatemeine (a tulonkecogo n'a nekun). Ni den be to ka ja, ani ka serekesereke, o be se ka ke tetanɔsi ni kanjabana taamasijɛ ye walima a be se ka ke fijɛ ye kunseme sɔrɔ jiginni senfe. N'aw magara den na walima aw y'a yelema, a fasa bee be wuli ka jo. O be se ka ke tetanɔsibana ye. Aw be a laje n'a da be se ka waga walima n'a kumbere be se ka kuru (seben je [297](#)).

Ni den be a serekesereke, a neje be tige, **a ka c'a la, tetanɔsibana t'a la.** Nin jali suguyaw be sɔrɔ kanjabana de fe, nka farikolo jikodese ani farigan jugumanba de y'a sababubaw ye. Aw be se ka den kun don a kumbere ni jøgɔn ce wa? Ni den jalen don nin keli ma walima n'a be kasi dimi bolo, o be se ka ke kanjabana ye (aw ye seben je [299](#) laje).

- Aw be jolilabanaw (*septicémie*) taamasijɛw jatemeine.

Jolibana

Denyereniw farikolo te se ka bana misenni kele ka je. Ni banakise donna den joli la farikolo fe walima a barajuru jiginni waati, a be jensen a fari fan bee la. Nin bana in be dɔn den na a bangenen tile fɔlɔ walima tile filanan.

Jolilabana taamasijɛw

Danfara be denyereniw ka bana misenni ni den kɔrɔbaw ta ce. A ka c'a la, denyereniw ka bana caman ye jolilabana de ye.

Taamasijɛ minnu ka teli ka ye, olu de file:

- Den te sin min ka je;
- A jena sunɔgɔ te ban;
- A fari be je (jolidese);
- A be fɔɔnɔ walima a kɔnɔ be boli;
- A fari be kalaya walima a be sumaya kojugu (fo ka jigin degere 35 duguma);
- A kɔnɔ be tɔn;
- A farikolo je be ke nere ye (sayi);
- A be ja;
- A fari je be yelema.

Ni nin taamasijɛ ninnu dɔla kelen yera den na, o sababu te jolila bana ye **nka n'u caman ye jøgɔn sɔrɔ den na, o be se ke jolilabana ye.**

Denyereni fari te kalaya a ka bana bee la. A fari be se ka kalaya, ka sumaya walima ka to a cogo la.

N'aw sɔmina ko jolilabana bε denyəreni na, a furakεcogo file:

- Aw bε den pese fɔlɔ k'a girinya dɔn. O kɔ, kilogaramu o kilogaramu, aw bε anpisilini, *ampicilline* (seben je [527](#) laje) miligaramu 50 pikiri ke ka ben o ma siŋe fila tile kɔnɔ ni den si te dɔgɔkun kelen bɔ, walima siŋe saba tile kɔnɔ ni den si temena dɔgɔkun kelen kan. N'aw te se nin jate ke cogo la, aw bε anpisilini miligaramu 150 k'a la.
- Kilogaramu o kilogaramu, aw bε zantamisini (*gentamicine*) miligaramu ke den na siŋe kelen dɔrɔn tile kɔnɔ. N'aw te se nin jate kecogo la, aw bε zantamisini miligaramu 15 ke denw na minnu si te dɔgɔkun kelen bɔ, nka n'u si ka ca ni dɔgɔkun kelen ye, aw bε miligaramu 20 k'u la.
- Aw bε a laje ni ji kodese te den fari la. N'aw y'a sɔrɔ o be a la, aw bε sinji bisi k'o d'a ma kutu la ani keneyaji fana (seben je [255](#) laje).
- Aw kana dan ninnu dɔrɔn ma, aw bε taa n'a ye dɔgɔtɔrɔso la.

Denyəreni ka banaw dɔn man di. A ka c'a la, a fari te kalaya. Aw kana sigi n'a ye, aw bε taa n'a ye dɔgɔtɔrɔso la. N'aw ma se ka dɔgɔtɔrɔso sɔrɔ, aw bε a furake ni anpisilini ni zantamisini (*ampicilline et gentamicine*) ye i n'a fɔ a jefɔra cogo min ka temε. Anpisilini ye denw ka fura jumanba ye, farati t'a la wa a jɔyɔrɔ ka bon farikolo banakise fagali la.

Kɔnɔboli

Kɔnɔboli ye denmisew ka saya sababuba fɔlɔ ye. A banakise be sɔrɔ dumuni fe. Walasa ka den tanga kɔnɔboli ma, aw b'aw janto a la a kana fen nɔgɔlen don a da:

- Den ka dilan walima a dayɔrɔ ka kan ka saniya tuma bee.
- Denba ka kan k'a tege n'a sin ko ka je n'a bɛna sin di den ma.
- Den makoje ji bee ka kan ka wuli fɔlɔ. A ka dumuni minenw fana ka kan ka tobi sani ka dumuni k'u la (bɔlini, kuyeri, biberɔn n'a datugulan)
- Aw ka kan ka den ka dumuni fenw datugu ka je walasa dimɔgɔ kana sigi u la.

Kɔnɔboli furakεcogo

Aw bε temeni sin dili ye den ma nka aw bε dumuni tɔw dili nemeneme (biberɔn eññi, jiridennɔññow). Aw bε to ka keneyaji d'a ma (seben je [255](#)), ani aw bε ji wuli k'a bila ka sumaya ka sɔrɔ k'a di den ma.

Aw kana foyi were d'a ma. Ni bana ma nɔgɔya joona, aw bε taa n'a ye dɔgɔtɔrɔso la. Nka, ni dɔgɔtɔrɔ ma surun aw la, bana dun ka jugu, aw bε to ka keneyaji d'a ma. (aw ye seben je [255](#) laje).

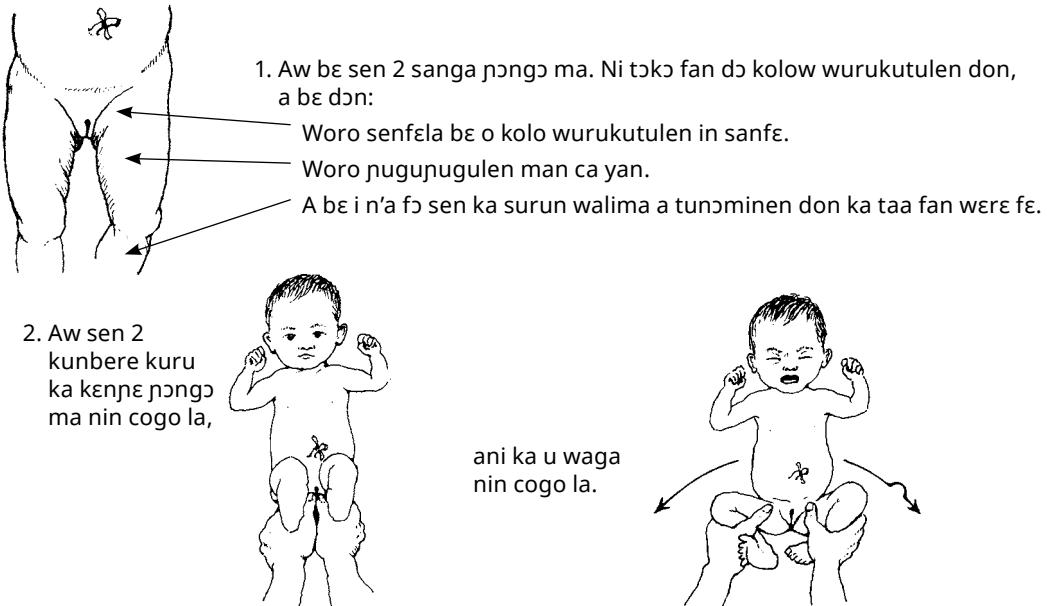
Barakun bonya

Barakun bonya te bana jugu ye. A ka c'a la, a be ban a yere ma hali n'a ma furake.

Aw be se ka den bara siri ni bandi (finimugu) ye hali n'a jira la k'o t'a ban joona. Bandi man kan ka gerente kojugu.

Tɔkɔ kolo bɔlen jɔngɔ na min sɔrɔla bangeli senfɛ

Den dɔw be bange ni tɔkɔ kolow bɔlen ye jɔngɔ na, woro kolo ni tɔkɔ kolow be jɔngɔ billa. Ni aw kɔnna a furakeli ma, o be se ka a tanga a juguyali ni a magayali ma. O la, aw ka kan ka den segesegɛ tile 10 a bangelen kɔ ka a dɔn ni tɔkɔ kolow wurukutulen te.

Ni sen kelen jɔra tɔ kelen jɛ walima ni sen kelen pannen don walima ni sen kelen be ka kelekunkelekun, o be a jira ko tɔkɔ kolow ye jɔngɔ bila.

A furakɛcogo:

Aw be den bamu ka a senw kuru ka taa sanfɛ ani ka u waga nin cogo la:

Aw be segin ka den segesegɛ dɔgɔkun 2 kɔfɛ. Ni aw ye a jatemine ko sen be panpan walima ka kelekunkelekun halisa, aw be taa ni den ye dɔgɔtɔrɔso la. Olu be a senwagalan don a la fo dɔgɔkun 2 min be lujura nin juguyali bali.

Nin geleya man ca Farafinna ka a sababu ke ko denbamu ye a fura numan ye a ma.

Denba ka kənəya jiginni kəfə

Balo nafama ani Saniya

I n'a fo an y'a nefə cogo min na sigida tannan na, jiginni kəfə, muso be se ka dumuni sugu bəe dun, kerənkerenrennya la: nənə, foromazi, shə, shefan, sogo, jiriden ni nakəfenw. Ni shə dərən de bə aw bolo, a ka kan k'o dun dumuni bəe la. Nənə ni nənəma fənw minnu bə ji jigin ba sin na, a ka kan k'olu fana dun. A ka kan ka ji walima jimafen caman min ka caya ka temə a kərəlen kan. Balocogo juman be ji caman jigin denba sin na.

Waajibi don denba k'a yere saniya jiginni don fələw la. Don fələw la, a be se k'a fari jəsi ni fini piginnen də ye. Saniya te təcərə foyi lase məgə ma. Muso min mana tile mugan ke kobaliya la, o n'a a den bəe bə se ka bana sərə. Sani basi ka jə pewu, a be se k'a ko ka sərə a ma don ji la.

Tile dama də walima dəgəkun dama də (tile 40 jəgən) jiginni kəfə, muso ka kan:

Ka dumuni sugu bəe dun

Ani

ka to k'a ko.

Jiginni kəfə banaw

Jiginni kəfə, bana caman sababu ye tinminəmuso ka saniya baliya ye i n'a fo k'a bolokəni nəgələn don musoya kənə.

Jibaatəbanaw taamasijew: yereyereliw, farigan, kungolodimi walima kədimiw; tuma dəw la, kənədimi ani jinçə kasa goman bəli.

Jibaatəbanaw furakəcogo

Fura 3 be ke ka jibaatəbana furake: anpisilini pikiri be ke sijə fila. Fələ ye pikiri garamu fila (2 g) ye, filanan ye garamu kelen (1 g) ye sijə 4 tile kənə. Ani fana, aw be zantamisini (*gentamicine*) pikiri k'a la sijə fila. Fələ, aw be miligaramu 80 ke a la. O kə, aw be miligaramu 60 ke a la sijə saba tile kənə. Fura sabanan ye metoronidazəli (*métronidazole*) ye. Aw be o miligaramu 500 di a ma sijə saba tile kənə. Aw be temə ni nin fura ninnu dili ye fo ka se tile fila ma farigan bannen kəfə.

Jiginni kəfə, ni muso ka banaw ma ban joona, aw be taa n'a ye dəgətərəso la sani a ka juguya.

Sindimi (joli, kurumisenniw): ka sin di den ma ani k'i janto sinbara la

Denba k'a janto a sinbara la, o ka fisa a n'a den bee ka keneya ma. Ni den bangera yɔrɔnin min, a ka d'a ye ka sin min walima k'a nemu dɔrɔn, o de la, sin ka kan ka d'a ma. A ka d'a ye fana a ka ke mɔgɔ dɔ tegɛ kɔnɔ. Aw be den deme a ka sin sama, o be sinjisira dayele ani ka tonso bɔli teliya. Sinji fɔlɔ dulen don, ani fana a ne ye neremuguma ye. Denyereni mako be fen o fen na k'a tanga banaw ma, o bee be sɔrɔ sinji fɔlɔ la. Witamini caman fana be a la. Sinji fɔlɔ ka ni den ma kosebe kosebe,

O la, aw b'a jija cogo bee la ka sin di den ma joona a bangenen kɔ.
Aw b'a ke cogo bee la ka den bila ba sin na teliya la.

A ka c'a la, ji min be sɔrɔ sin na, o be den bɔ. Ni den ye o min k'o ja, ji were be jigin a la. Ni den m'a min k'a ja, ji caman te jigin a la. Bana mana den bali ka sin min tile dama dɔ kɔfɛ, ba sin be ja. O de kama, ni den seginna k'a be sin min kɔfɛ, a tena ji bɛre sɔrɔ a la min b'a bɔ.

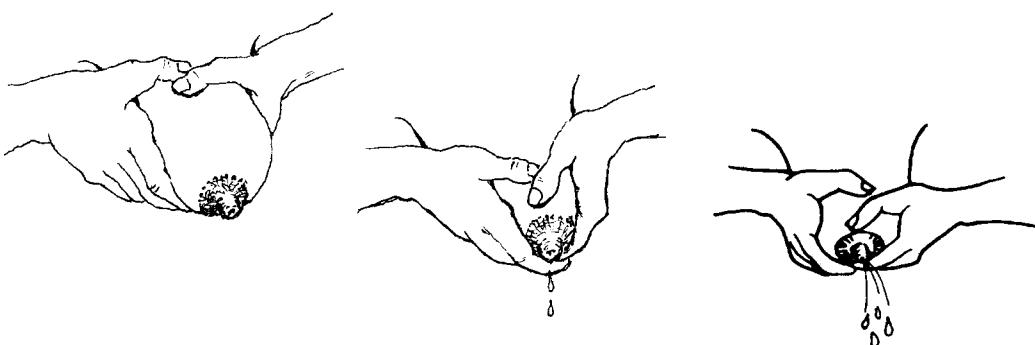
Ni den man kene, a te se ka sin min kosebe.
A ka fisa ba ka sin caman bisi a bolo la k'a di den ma.

Sin bisicogo bolo la

Aw b'aw tegɛ don sin kɔrɔ ka
bolokɔni kunbaba d'a kan

k'o ke k'a bisi

ka jigin nukunyanfan fɛ

Ni den banna sin na, walasa sin kana fa ka teme, aw ka kan k'a bisi. N'o te, a mana fa kojugu, o bena ni sindimi ye ka laban ka sinji yelema ka ke ne ye. Ni sin fara kojugu, a minni be geleya den fana ma.

Ni sin samani ka gelen den bolo, aw b'a bisi k'a d'a ma ni kutu ye walima k'a toni-toni a da kɔnɔ.

Ni muso b'a yere koli matarafa, o b'a ke sin saniyalen be to. O la, kun t'a la ka sin ko tuma bee ni den ben'a min. Aw kana sin ko ni safine ye. Safine be sin nukun perenperen ka joli misenniw bila a la.

Sin nukun pərənpərənni walima joli misenniw

Sin joli misenniw n'a perenperenni be soro ni den sin minto be sinnukun doren sama.

Sin jolimisenniw furakcogo

Denba kana sin dili dabila den ma hali ni sin samani be digi a la.

Walasa ka jolimisenniw bali ka bo sin na, den sin minto ka kan ka sin mine n'a da ye ka je. Aw kana sin sama ka bo den fabali da. Aw be sin kelen di den ma folo, n'a y'o min k'o ja, aw be tokelen do in fana d'a ma.

Ni joli be sin kelen doren de la, joli te min na, aw be folo k'o d'a ma, o ko, aw be jolima in d'a ma. Ni den tilala sin min na, aw be sindimito in bisi k'o nono mu sin nukun na. O be jolimisenniw keneya. Aw b'a to fijne k'a ja folo san'aw k'a datugu. Ni joli walima ne caman be bo sinnukun na, aw be to k'a bisi k'a nono bo fo ka se a keneyal ma.

Sindimi

Sindimi sababu be se ka ke sinnukun jolimisenniw ye walima n'a fara kojugu k'a geleya. Ni den be sin min ka caya, ba fana be jimafen caman min ani k'a da k'a lafijne, a ka c'a la, dimi be ban pewu tile kelen walima tile fila. Banakisefagalang ke kun te sindimi na, nka aw be nin kunnafoni nokanta kalan.

Sindimi juguman

Sin nukunna jolimisenniw be se ka laban sindimi juguman ma fo ka se ne tali ma.

Taamasijew:

- Sin fan do be funu k'a bilen. A be kalaya fana ka mogo dimi;
- Farigan ni nene be k'a tigi la;
- Genegene be sigi kama koro; tuma dow a be funu ka dimi k'a la.
- Funu be ci k'a ne bo tuma dow la. A ka teli ka ke sin-di dogokun folo walima a kalo folo la.

A furakcogo:

- Aw be to ka sin di den ma. Bana be sin min na, aw b'a di den ma folo.
- Aw be to k'aw lafijne ka je ani ka jimafen caman min.
- Miniti 15 sani ka sin di den man, aw be fini do su ji kalan na k'o d'a kan.
- Walasa ka dimi mada, aw be fini do su ji suma na (gilasiji) k'o d'a kan.
- Aw be asetaminofeni ta (*acétaminophène*) ka dimi mada (seben je 566).

- Aw be banakisefagalant ta; dikulɔkisisilini (*dicloxacilline*) tali pɔgɔn te banakise fagalanw na (sèben je 526). Aw b'o kise miligaramu 500 ta sijè 4 tile kɔnɔ fo ka se tile wolonfila ma. Eritoromisini (*érythromycine*, sèben je 528) walima kotirimɔkizazoli (*cotrimoxazole* sèben je 532) fana be se ka ta.
- Ni den beka sindimitɔ min, aw b'o bisi dɔɔni dɔɔni ka d'a ma.
- Nin fura ninnu bεe kelen kɔfε, ni fen ma bɔ dimi na, aw be se ka taa dɔgɔtɔrɔ dɔ segerε.

Sindimi kunbɛncogo

- Aw y'a to sinbara fila ni tègè fila saniyalen ka ke tuma bεe.
- Sin dili kɔfε den ma, aw ka kan ka sin nukun ko ni ji sanuman ye (ji wɔlɔkɔlen kanunen don). Ni sinbaraw jara, aw be tulu dɔɔni mu u nukun na (tobiliketulu dɔ).
- Aw b'aw janto sin nukun na, a kana pεrεnperen i n'a fɔ a nεfɔra cogo min ka temε. Aw kana sɔn fana sin ka fa k'a damateme.

Muso min be sin di den ma, ni kuru b'o sin kɔnɔ, a b'a dimi ani fana a be kalaya, o be se ka ke sindimi juguman ye (nεbe don min na).

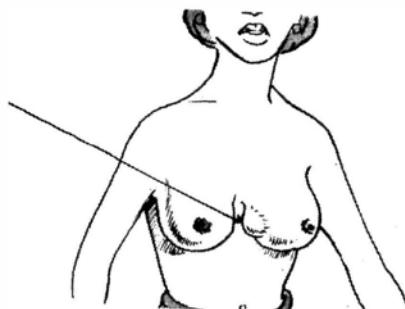
Ni dimi t'a la, a be se ka ke kanseri ye walima
banakise dagayɔrɔ n'a be fɔ o ma kisi.

Muso ka kanseribana

Kuru misen be muso caman sin kɔnɔ. O kuru bonya n'a cogoya be yelema, a be magaya fana muso ka kalolabɔ waati. Tuma dɔw la, n'o kuru ma ci, a be se ka ke sinna kanseri taamasijε ye. Kanseri furakecogo juman be bɔa taamasijε fɔlɔw dɔnni n'a furakeli la joona. A ka c'a la, opereli de y'a fura ye.

Sinna kanseri taamasijεw

- Muso ketɔ k'a sinbara dogidogi, a be se ka kuru fitini dɔ kɔlɔsi a sinbara kɔnɔ, o kuru be bonya dɔɔni dɔɔni (aw be ja in laje).
- Walima dingé fitiniw ni wowoniw be se ka ke sin na, i n'a fɔ lenburuba fara be cogo min na.
- Waati dɔw la, genegene minnu be bɔ kama kɔi olu be funu.
- Joginda fitini dɔ be ke sinbara la walima sinbɔyɔrɔ dɔ be bilen min te tunu
- A damine na, dimi te ke sin na wa a te kalaya. Nka kɔfε, dimi be wuli (Ni muso sin be kalaya ani n'a b'a dimi, o be se ka ke sindimi juguman taamasijε ye walima sinnabana were (sèben je 421 laje).
- Ji salasala be se ka bɔ sin na.

Muso bε se k'a yεrε sin lajε cogo min (k'a bana dɔn)

Muso bεε ka kan k'a yεrε sinbara lajεcogo dɔn walasa ka jateminε ke kanseri taamasijew b'a sin na. A ka kan k'a sin lajε siŋe kelen kalo o kalo a ka koli temenen kɔfε ni tile tan ye.

- Muso ka kan ka sinw lajε dugare la, k'a jateminε kosebe ni kelen ka bon ni kelen ye. Aw b'a lajε ni nin taamasijε fɔlen ninnu dɔ be sin na.
- Aw b'aw da aw kɔ kan kunkɔrdonnan dɔ kan walima dara kurulen dɔ. Aw bε sɔrɔ k'aw sinbara dogidogi ani k'a nukun mɔrɔmɔrɔ n'aw bolokɔniw ye. Aw b'a damine sinnukun na ka taa aw kama kɔrɔ.
- Kɔfε, aw b'aw sinw bisi ka lajε ni joli walima nε be bɔ u la.

N'aw ye kuru kɔlɔsi aw sinw kɔnɔ walima taamasijε were min cogo m'aw diya, aw bε taa a segesegε dɔgɔtɔrɔso la. A dɔw la, nin kuru suguya ninnu bεε te kanseri taamasijε ye nka a ka fisa k'u sidɔn joona.

Kɔnɔbarala kanseri taamasijew

Kuru caman sababu ye den bonya cogo ye kɔnɔbara la. Kuru minnu bε bana kofɔ, olu sababu bε se ka ke fen caman ye, i n'a fo:

- Tuma dɔw la, kisi (banakise dagayɔrɔ) walima jiforoko denso kɔnɔ.
- A bε se ka ke den dalen te denso kɔnɔ.
- A bε se ka ke kanseri ye.

Dimi bεrε te nin fen saba si damine na nka a dimi bε juguya kɔfε. U bεε ka kan ka furake dɔgɔtɔrɔso la ani a ka c'a la, u caman bε laban opereli ma. N'aw ye kuru ye aw la dɔ bεka fara min bonya kan dɔɔni dɔɔni, aw bε taa dɔgɔtɔrɔso la.

Wolonugula kanseri

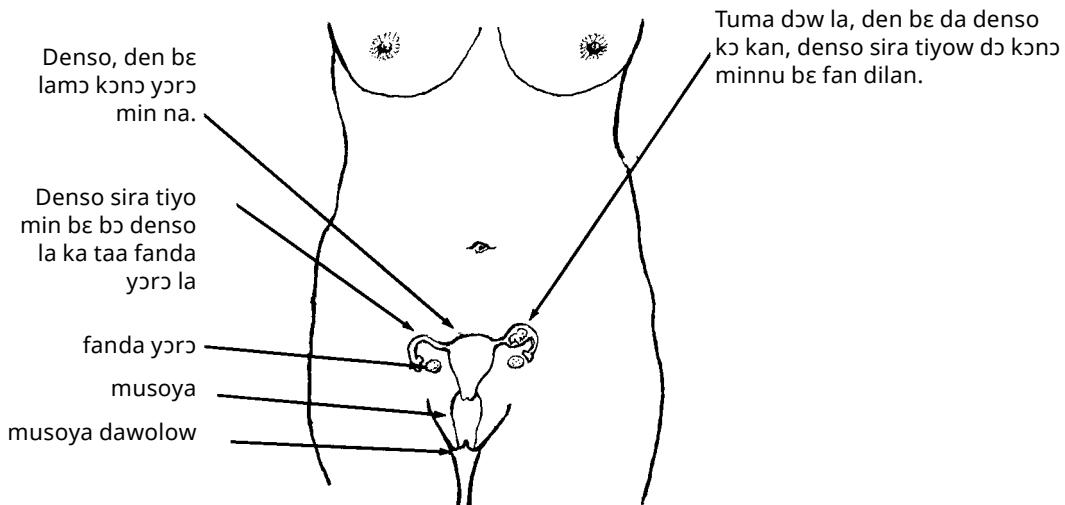
Kanseri bε se ka ye wolonugu la, denso walima yɔrɔ were. A ka teli ka musow sɔrɔ minnu si temena san 40 kan.

A taamasijε fɔlɔ ye jolidεse walima koli banbali ye min ma sidɔn (min te se ka jefɔ). O temenen kɔ, aw bεna bɔ kuru dɔ kalama kɔnɔbara la dimi bε min na.

Wolonugula kanseri daminetɔ segesegecogo kerenkerennen dɔ be yen min be wele ko *Test de Papanicolaou*. Ni nin segesegeli be se ka ke aw ka sigida la, muso fen o fen si be san mugan bɔ, olu beə ka kan k'a ke sijə kelen san kɔnɔ. Feere were be yen min be wele "jena lajeli". Aw be winegiri ke wolonugu dawolo la; n'a jne yelemana ka ke jeman ye, o be se ka kanseri kofɔ. Walasa ka dankaniya sɔrɔ ko kanseri don, aw be segesegeli were ke ka sɔrɔ k'a furake.

N'aw sikanna dɔrɔn ko kanseri b'aw la, aw be wuli joona ka se dɔgɔtɔrɔso la.
Farafinfuraw joyɔrɔ ka dɔgɔn kanseri furakeli la.

Den dalen denso kɔ kan

Tuma dɔw la, den be da denso kɔkan. N'o kera muso be kɔnmaya taamasijew ni koli ye jɔgɔn fe. Nka a ka koli təna a nacogo kɔrɔ la.

Barakɔrɔdimi gelen be ke muso la ani fana kuru be ke a wolonugu kɔkan dimi be kuru min na. Den min be wolonugu kɔkan, o den te se ka balo. Muso be opere ka den labɔ. N'aw sɔmina nin sugu la dɔrɔn, aw ye boli ka dɔgɔtɔrɔ magen barisa a be basibɔn juguman bila muso la tuma bεε.

Kɔnɔtiŋni a yεrεma

Kɔnɔ ka tijε a yεrε ma, o ka teli ka ke kɔnɔbara kalo 3 fɔlɔw de la. Wa a caman na, den salen de be na.

Kɔnɔtiŋ be muso caman sɔrɔ u ka jenemaya kɔnɔ k'a sɔrɔ u m'a jateminɛk'ɔ don. Tuma caman na u te bɔ a kalama fana a be k'u hakili la k'u ka kalolabɔ nana cogoya were la ni joli kuruniw be ke o kalolabɔw la. O la, kɔnɔtiŋ dɔnni nafa ka bon barisa farati b'a dɔw la.

Kalolabɔ mana jɔ ka temε kalo kelen kan, ni muso y'a ka laada ye o kɔ, o ye kɔnɔtiŋ taamasijε ye.

Kənətijne be i n'a fō jigginni: Den sebali ni tonso fila bée ka kan ka bō. Tuma dōw la, basi bōnni ni dimi gelen be to sen na fo den ni tonso fila bee ka bō ka ban. Ni kənətijne kera kōnō tile bisaba walima a tile biwōōrō, den janya te teme santimetiri kelen walima fila kan.

Muso furakeli kənətijne kōfē

Ni basi bōta ma caya, a te geleya lase muso ma. O la, laben minnu be ke jigginni na, o laben kelenw de be ke kənətijne na. A ka c'a la, den sebali de be na, o farati man bon.

Muso ka kan ka ibiporofeni (*ibuprofène*, seben ne [566](#)) ta dimi na walima kodeyini (*codéine*, seben ne [567](#)) ni k'a lafijne.

Ni basibōn kuntaala ye tile caman sōrō, a ka kan ka fen min ke, o file:

- A be taa dōgōtōrōso la k'a kōnō ko.
- Muso dalen ka kan ka to fo ka basibōn juguman nōgōya. A k'a lafijne tile saba basi jōlen kōfē.
- Ni basi bōnta temena hake kan, aw be seben ne [404](#) kōnō kunnafoniw kalan k'a furakecogo dōn.
- Ni farigan de don walima bana wērew, aw b'olu furakel i n'a fō jigginni kōfē banaw be furakel cogo min. (Aw ye seben ne [419](#) laje).
- Kənətijne kōfē, basibōn be se ka to sen na tile caman. A bēna i n'a fō koli nacogo.
- Kənətijne kōfē, muso man kan ka kafonjōgōnya ke sani basi ka jō pewu.
- Ka muso to bangekōlōsi feerekān min be wele ko DUI, n'a kōnō tijnenā, o be se ka bana jugumanba bila a la. Aw be taa dōgōtōrōso la joona, ka DUI labō ani ka banakise faga furaw ta.

Baw ni denyereni faratibatigiw

Nin ye kunnafoni ye ka di tinminemusow ni keneyatigilamōgōw ma:

Muso dōw be se ka geleya sōrō jigginni na ani jigginni kōfē. A ka c'a la, u denw ni fari te na; u ni bana bewolo. Nin denba ninnu ye musow ye, ce te minnu bolo, so t'u fe, balodēse b'u la, u si ma se densōrō ye, hakilila bana b'u la walima den b'u bolo balodēse ni bana be minnu na.

Ni tinminemuso, keneya baarakela walima mōgō wēre y'a janto nin muso ninnu na, k'u deme ka balo sōrō, k'u ladon ani ka to k'u bilasira, o be se ka ke sababu ye ka yelema belebele don u n'u denw ka jenemaya la.

Aw kana sigi k'u file, aw ye wuli k'u deme.

Kənətijneni be se ka ke ka den janya to santimetiri 1 na walima santimetiri 2 la.

Tile 30

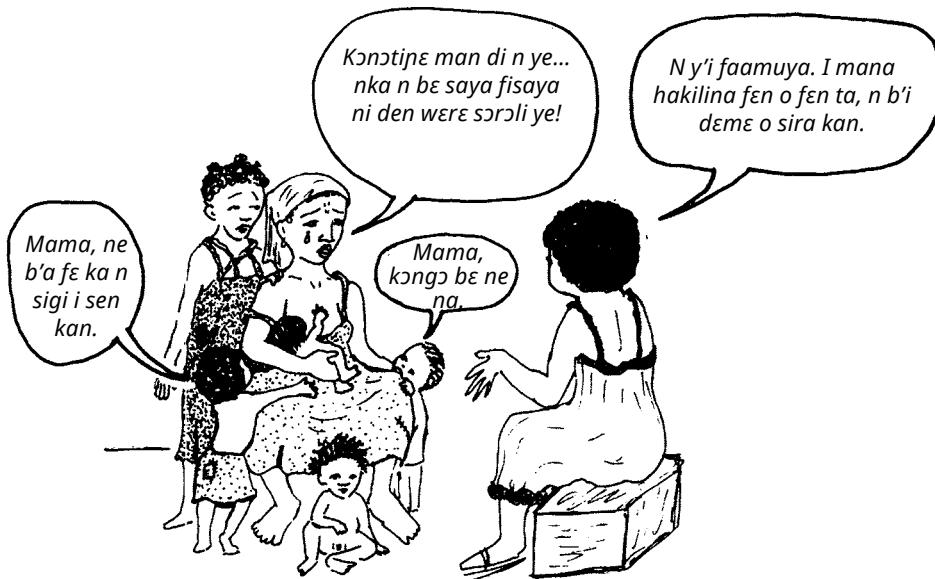
Tile 60

Kɔ̄nɔtijɛ lajininen

Muso kɔ̄nɔma dɔ̄w b'a dabɔ a kama k'u kɔ̄nɔ tijɛ kun caman kosɔ̄n. O la u be taa mɔ̄gɔ̄w bara minnu be kɔ̄nɔ jagoya tijɛ ka den labɔ. Nin kɔ̄nɔtijew be ke ka da sababu caman kan.

Kɔ̄nɔtijɛ walima a tijɛbaliya ɔ̄naniya sirili be se ka ke ko gelen ye. Muso caman be ladilikan ni hakilinata jumanw sɔ̄rɔ u teriw fe min b'u dème u ka ɔ̄naniya ta kɔ̄nɔ tijeni n'a tijɛbaliya la. Ni kɔ̄nɔtijɛ kera dɔ̄gɔtɔrɔso la a nedɔ̄nbaga fe n'a ke minen sanuman ye, a ka c'a la farati t'o la muso kan. Ni kɔ̄nɔtijɛ kera sani kɔ̄nɔ ka kɔ̄rbaya, geleya foyi t'o la.

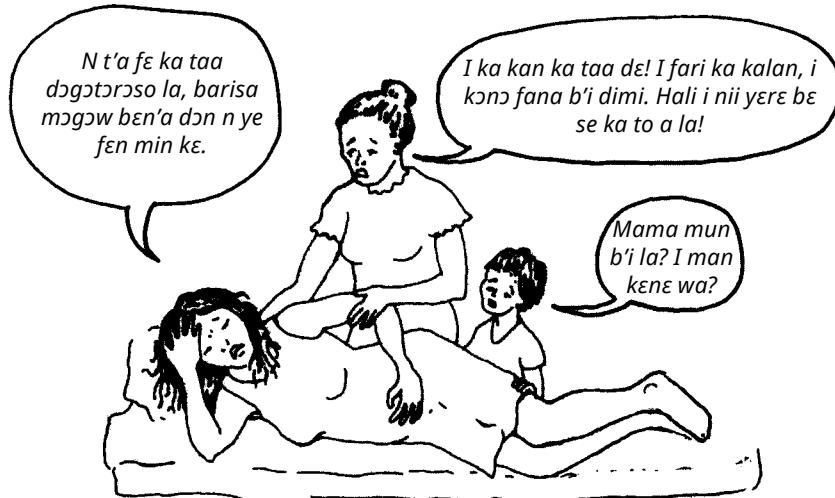
K'a lawuli a kama ka kɔ̄nɔ tijɛ ani kɔ̄nɔ tijeni a yere ma, danfaraba b'u ce. Kɔ̄nɔtijɛ lajini farati ka bon, janko n'a ma ke a nedɔ̄nbaga fe ani a keyɔ̄rɔjuman na ni ke minen jumanw ye. Kɔ̄nɔtijɛ kɔ̄nnen don yɔ̄rɔminnu na walima n'a keli ka gelen, muso caman ka saya sababu be sɔ̄rɔ kɔ̄nɔtijɛ dogolen fe k'a damine san tan ni fila la ka taa se san biduuru ma.

Kɔ̄nɔtijɛ feere minnu bena ni basibɔ̄n juguman ye, bana walima saya yere, olu de ye: ka kalani walima ka fen kologelenman wərew don denso kɔ̄nɔ, ka den diyagoya labɔ, ka tubabufuraw ta walima farafinfuraw.

Wɔ̄lɔlɔkɛ kɔ̄nɔtijɛ

- Farigan
- Kɔ̄nɔdimi
- Basibɔ̄n jugumanba ka bɔ̄ musoya fe

Ni aw ye nin taamasijɛ kofɔlenw ye muso la ka a sɔ̄rɔ muso min kɔ̄nɔma tun don, o geleyaw sababu be se ka ke kɔ̄nɔtijɛ ye. Nka a sababu fana be se ka ke kɔ̄nɔbɔ̄n ye (gafe je [424](#)), den dancogo ni dacogo falennen ye (gafe je [424](#)), walima barakɔ̄rla bana gelen (gafe je [379](#)).

Kōntijē kōfē, ni musow ye geleya sōrō, u bē taa dəgətərəso la, nka u bē siran walima u bē maloya k'a jē yere fō. Dōw yere be siran kojugu walima u bē maloya ka taa dəgətərəso la, kerenkerennenya la ni kōntijē kera dogo la. U b'u sigi fo bana ka juguya ka sōrō ka taa dəgətərəso la. U bē to o sigi de la fo saya bē se u ma. Saya bē se u ma o waati kōnō. Basibōn jugumanba walima banakise sōrōli kōntijē senfe, o kasaara ka bon kosebē.

N'aw ye nin kələlə dō ye muso la kōntijē kōfē, aw bē taa n'a ye joona dəgətərəso la. Sani aw ni dəgətərəso ka jūgōn ye:

- Aw bē feere ke ka basibōn lajō. Aw bē səben jē [404](#) kunnafoniw kalan kōntijē basibōn kan. Aw bē erigonowini (*ergonovine*) d'a ma (səben jē [589](#));
- Aw bē tetanosi pikiri k'a la;
- Aw bē banakise faga fura dō d'a ma i n'a fō anpisilini, baktirimu (*ampicilline*, *Bactrim*);
- N'aw y'a ye ko hami ka bon a kan, aw bē səben jē [137](#) kalan k'a demē.

Kōntijēbanaw ni kōntijē saya kunbən cogow:

- Muso ka kōntijē mana ke yōrō o yōrō (sokōnō walima dəgətərəso la), aw bē anpisilini walima tetrasikilini (*ampicilline*, səben jē [526](#), *tétracycline*, səben jē 529) d'a ma. O furaw bē kōntijēbanaw ni kōntijē kasaaraw dəgōya.
- Ni muso t'a fe ka kōnō ta, **bange kələsifeerew** ka kan ka di cē ni muso fila bee tōgō la (sigida 20).
- An ka jē ka baara ke walasa an ka sigida ka yiriwa ka ke yōrō lafiyalen ye kerenkerennenya la musow ni denmisew bolo. Ni bee lajelen sago bē sōrō sigida kōnō, muso caman tena kōntijē lajini.

- Kɔ̄nɔ̄tijɛ kecogo juman a jədɔ̄nbaga dɔ̄gɔ̄tɔ̄rɔ̄w fe, o ka kan ka kɛ fu ye walima k'a sɔ̄ngɔ̄ bin musow ye. N'o kera, musow tēna u dogo k'u kɔ̄nɔ̄ tijɛ ka kasaara lase u yere ma.
- Kɔ̄nɔ̄tijɛ kɔ̄fe (ni kɔ̄nɔ̄tijɛ kera so kɔ̄nɔ̄ walima dɔ̄gɔ̄tɔ̄rɔ̄so la), ni muso ye bana taamasijne **fen o fen** ye a yere la, a ka kan ka taa dɔ̄gɔ̄tɔ̄rɔ̄so la **joona**. Walasa ka dɔ̄gɔ̄tɔ̄rɔ̄so taali timinandiya dusu don musow la kɔ̄nɔ̄ kɔ̄nɔ̄tijɛ kɔ̄fe, **dɔ̄gɔ̄tɔ̄rɔ̄w man kan ka wale ta k'u segere min b'u lamaloya**.

Walasa ka kunnafoni werew sɔ̄rɔ̄ muso furakecogo kan kɔ̄nɔ̄tijɛ kɔ̄fe, aw be tinminemusow tɔ̄gɔ̄la gafew kalan i n'a fɔ̄ “Guide des sages-femmes”, min be sɔ̄rɔ̄ Hesperian mɔ̄go fe.